

МАШЕНЬКА

(Володимир Набоков)

Розділ I

— Лев Гліво... Лев Глібович? Ну й ім'я у вас, батечко, язик вивихнути можна...

— Можна, — досить холодно підтвердив Ганін, намагаючись роздивитись у несподіваній темряві обличчя свого співрозмовника. Він був роздратований безглуздим становищем, в яке вони обидва потрапили, і цією вимушеною розмовою з чужою людиною.

— Я не дарма запитав про ваше ім'я, — безтурботно продовжував голос. — На мою думку, будь-яке ім'я...

— Давайте, я знову натисну кнопку, — перебив його Ганін.

— Натискайте. Боюся, не допоможе. Так ось: будь-яке ім'я зобов'язує. Лев і Гліб — складне, рідкісне поєднання. Воно від вас вимагає сухості, твердості, оригінальності. У мене ім'я скромніше; а дружину звать дуже просто: Марія. До речі, дозвольте представитися: Олексій Іванович Алфьоров. Вибачте, я вам, здається, на ногу наступив...

— Дуже приємно, — сказав Ганін, намацуючи в темряві руку, що тицялася йому в обшлаг. — А як ви гадаєте, ми ще тут довго прострочимо? Пора б щось зробити. Чорт...

— Сядемо на лаву та почекаємо, — знову залунав над його вухом жвавий і докучливий голос. — Вчора, коли я приїхав, ми з вами зіткнулись у коридорі. Увечері, чую, за стіною ви прокашлялися, і одразу за звуком кашлю вирішив: земляк. Скажіть, чи ви давно живете в цьому пансіоні?

— Давно. Сірники у вас є?

— Немає. Не курю. А пансіон брудний, — даремно, що російський. У мене, знаєте, велике щастя: дружина із Росії приїжджає. Чотири роки, чи жарт сказати... Так. А тепер не довго чекати. Нині вже неділя.

— Темрява яка... — промовив Ганін і хруснув пальцями. — Цікаво, котра година...

Алфьоров шумно зітхнув; ринув теплий, млявий запашок не зовсім здорового, літнього чоловіка. Є щось сумне у такому запашку.

— Значить, — лишилося шість днів. Я так гадаю, що вона у суботу приїде. Ось я вчора листа від неї отримав. Дуже смішно вона адресу написала. Шкода, що така темрява, бо показав би. Що ви там мацаєте, голубчику? Ці вікна не відчиняються.

— Я не проти їх розбити, — сказав Ганін.

— Киньте, Лево Глібовичу: чи не зіграти нам краще в якесь пти-жо? Я знаю дивовижні, сам їх вигадую. Задумайте, наприклад, якесь двозначне число. Готово?

— Звольте, — сказав Ганін і бухнув рази два кулаком у стінку.

— Швейцар давно спочиває, — сплив голос Алфьорова, — тож і стукати марно.

— Але погодьтеся, що ми не можемо всю ніч простирчати тут.

— Здається, доведеться. А чи не думаєте ви, Леві Глібовичу, що є щось символічне в нашій зустрічі? Будучи ще на terra фірма, ми один одного не знали, та так сталося, що повернулися додому в одну й ту саму годину і увійшли до цього помешкання разом. До речі, яка тут підлога тонка! А під ним — чорна криниця. Так от, я казав: ми мовчки увійшли сюди, ще не знаючи один одного, мовчки попливли вгору і раптом стоп. І настала темрява.

— У чому ж, власне, символ? — похмуро запитав Ганін.

— Та ось, у зупинці, у нерухомості, у темряві цій. І в очікуванні. Сьогодні за обідом цей, як його... старий письменник... так, Подтягін... — сперечався зі мною про сенс нашого емігрантського життя, нашого великого очікування. Ви сьогодні тут не обідали, Лева Глібовичу?

— Ні. Був за містом.

— Тепер весна. Там, мабуть, приємно.

Голос Алфьорова на кілька миттєвостей зник і коли знову виник, був неприємно співучий, тому що, кажучи, Алфьоров ймовірно посміхався:

— Ось коли моя дружина приїде, я теж з нею поїду за місто. Вона обожнює прогулянки. Мені господиня сказала, що ваша кімната на суботу звільниться?

— Так точно, — сухо відповів Ганін.

— Зовсім їдете з Берліна?

Ганін кивнув, забувши, що в темряві кивок не видно. Алфьоров поюрзав на лавці, рази два зітхнув, потім почав тихо і цукристо посвистувати. Помовчить і почне знову. Минуло хвилин десять; раптом нагорі щось клацнуло.

— Оце краще, — усміхнувся Ганін.

Тієї ж миті спалахнула в стелі лампочка, і вся загуділа, попливла вгору клітка, налилася жовтим світлом. Алфьоров, ніби прокинувшись, заморгав. Він був у старому, балахонистому, пісочного кольору пальті, — як кажуть, демісезонному — і в руці тримав казанок. Світле рідке волосся трохи розтріпалося, і було щось лубочне, солодко-євангельське в його рисах, — у золотистій борідці, в повороті худої шиї, з якої він стягував рябенький шарф.

Ліфт тряско зачепився за поріг четвертого майданчика, зупинився.

— Чудеса, — посміхнувся Алфьоров, відчинивши двері... — Я думав, хтось нагорі нас підняв, а тут нікого і немає. Прошу, Лев Глібович; за вами.

Але Ганін, скривившись, легенько виштовхнув його і потім, вийшовши сам, грюкнув у серцях залізними дверцятами. Ніколи він раніше не бував такий дратівливий.

— Чудеса, — повторював Алфьоров, — здійнялися, а нікого і немає. Теж, знаєте, — символ...

Розділ II

Пансіон був російський і до того ж неприємний. Неприємно було головним чином те, що день-у-день і добру частину ночі було чути поїзди міської залізниці, і тому здавалося, що весь будинок повільно кудись їде. Передпокій, де висіло темне дзеркало з підставкою для рукавичок і стояв дубовий баул, на який легко було наскочити коліном, звужувався у голий, дуже тісний коридор. З боків було по три кімнати з великими, чорними цифрами, наклеєними на дверях: це були просто листочки, вирвані зі старого календаря — перші шість чисел квітня місяця. У кімнаті першоквітневій — перші двері ліворуч — жив тепер Алфьоров, у наступній — Ганін, у третій — сама господиня, Лідія Миколаївна Дорн, вдова німецького комерсанта, який років двадцять тому привіз її з Сарепти і помер позаминулого року від запалення мозку. У трьох номерах праворуч — від четвертого по шосте квітня — жили: старий російський поет Антон Сергійович Подтягін, Клара — повногруда панночка з чудовими синювато-карими очима, — і нарешті — в кімнаті шостій, на згині коридору — балетні танцівники Колін та Горноцветов, обидва по-жіночому смішні, худенькі, з припудреними носами та

мускулистими стегнами. Наприкінці першої частини коридору була їдальня, з літографічною “Таємною Вечерею” на стіні проти дверей і з рогатими жовтими оленячими черепами на іншій стіні, над пузатим буфетом, де стояли дві кришталеві вази, що були колись найчистішими предметами у всій квартирі, а тепер потьмянілі від пухнастого пилу. Дійшовши до їдальні, коридор повертав під прямим кутом праворуч: там далі, в трагічних і не благовонних нетрях, знаходилися кухня, комірчина для прислуги, брудна ванна та туалетна келія, на дверях якої було два червоних нулі, позбавлених своїх законних десятків, з якими вони становили колись два різні недільні дні у настільному календарі пана Дорна.

Через місяць після його смерті, Лідія Миколаївна, жінка маленька, глухувата і не без дивностей, винайняла порожню квартиру і перетворила її в пансіон, виявивши при цьому незвичайну, дещо жакливу винахідливість у сенсі розподілу всіх тих небагатьох предметів побуту, які їй дісталися у спадок. Столи, стільці, скрипучі шафи і вибоїсті кушетки розбрелися по кімнатах, які вона зібралася здавати і, розлучившись таким чином один з одним, одразу зблікли, набули похмурого і безглузкого вигляду, як кістки розібраного скелета. Письмовий стіл покійника, дубове громаддя з залізною чорнильницею у вигляді жаби і з глибоким, як трюм, середнім ящиком, опинився в першому номері, де жив Алфьоров, а верткий табурет, колись придбаний разом з цим столом, сиротливо відійшов до танцюристів, що жили в кімнаті шостій. Подружжя зелених крісел теж розділилося: одне сумувало у Ганіна, в іншому сиділа сама господиня або її стара такса, чорна, товста сучка з сивою мордочкою і висячими вухами, оксамитовими на кінцях, як бахрома метелика. А на полиці, в кімнаті у Клари, стояло заради прикраси кілька перших томів енциклопедії, тим часом як інші томи потрапили до Подтягіна. Кларі дістався і єдиний пристойний умивальник із дзеркалом та ящиками; у кожному з інших номерів був просто щільний поставач, і на ньому бляшана чашка з таким же глечиком. Але ось ліжка довелося прикупити, і це пані Дорн зробила, згнітивши серце, не тому що була скупа, а тому що знаходила якийсь солодкий азарт, якусь господарську гордість у тому, як розподіляється вся її колишня обстановка, і в даному випадку їй прикро було, що не можна розпилити на потрібну кількість частин двоспальне ліжко, на якому їй, вдові, занадто було спати. Кімнати вона прибирала сама, та притому абияк, куховарити ж зовсім не вміла і тримала куховарку, грозу базару, величезну руду бабищу, яка по п'ятницях одягала малиновий капелюх і котила в північні квартали промишляти своєю спокусливою огрядністю.

Лідія Миколаївна в кухню входить боялася, та й взагалі була тиха, полохлива особа. Коли вона, перебираючи тупими ніжками, пробігала коридором, то мешканцям здавалося, що ця маленька, сива, кирпата жінка зовсім не господиня, а так просто дурна старенька, що потрапила в чужу квартиру. Вона складалася, як ганчіркова лялька, коли вранці швидко збирала щіткою сміття з-під меблів, — і потім зникала в свою кімнату, найменшу з усіх, і там читала якісь пошарпані німецькі книжечки або ж переглядала папери покійного чоловіка, в яких не розуміла ні аза. Один лише Подтягін заходив у цю кімнату, погладжував чорну ласкаву таксу, пощипував їй вуха, бородавку на сивій мордочці, намагався змусити собачку подати криву лапу і розповідав Лідії Миколаївні про свою стару, болісну хворобу і про те, що він уже давно, півроку, клопочить про візу до Парижа, де живе його племінниця, і де дуже дешеві довгі хрусткі булки та червоне вино. Бабуся кивала головою, іноді розпитувала його про інших мешканців і особливо про Ганіна, який їй здавався зовсім не схожим на всіх російських молодих людей, які

перебували у неї в пансіоні. Ганін, проживши у неї три місяці, збирався тепер з'їжджати, сказав навіть, що звільнить кімнату цієї суботи, але збирався він уже кілька разів, та все відкладав, перерішував. І Лідія Миколаївна зі слів старого м'якого поета знала, що Ганін має подругу. У тому й була вся штука.

Останнім часом він став млявий і похмурий. Ще так недавно він умів, не гірше за японського акробата, ходити на руках, струнко піднявши ноги і рухаючись, подібно до вітрила, умів зубами піднімати стілець і рвати мотузку на тугому біцепсі. У його тілі постійно грав вогонь, — бажання перемахнути через паркан, розхитати стовп, словом — ахнути, як ми говорили в юності. Тепер же ослабла якась гайка, він став навіть горбитися і сам зізнавався Подтягіну, що, як баба, страждає на безсоння. Погано він спав і тієї ночі з неділі на понеділок, після двадцяти хвилин, проведених з розв'язним паном у ліфті, що застряг. У понеділок вранці він довго просидів голяка, зчепивши між колін простягнуті, холоднуваті руки, приголомшений думкою, що й сьогодні доведеться вдягнути сорочку, шкарпетки, штани, — всю цю потом і пилом просочену погань, — і думав про циркового пуделя, який виглядає в людському одязі до жаху, до нудоти жалюгідним. Почасти ця млявість походила від неробства. Особливо трудитися йому зараз не доводилося, тому що за зиму він накопичив деяку суму, від якої, втім, тепер залишалося марок двісті, не більше: ці три останні місяці коштували дорого.

Минулого року, по приїзді до Берліна, він одразу знайшов роботу і потім, до січня працював, — багато й різноманітно: знав жовту темряву тієї ранньої години, коли їдеш на фабрику; знав також, як ниють ноги після того, як десять звивистих верст пробіжиш із тарілкою в руці між столиками у ресторані "Pir Goroї"; знав він й інші праці, брав на комісію все, що піддається, і бублики, і діамантин, і просто діаманти. Не гидував він нічим: не раз навіть продавав свою тільку подібно до багатьох з нас. Інакше кажучи, їздив як статист на зйомку, за місто, де в балаганному сараї, з містичним писком закипали світлом жахливі фацети ліхтарів, наведених, як гармати, на мертвенно-яскравий натовп статистів, палили в упор білим вбивчим блиском, осяюючи фарбований віск застиглих облич, клацнувши, згасали, але довго ще в цих складних шибках дотлювали червоні зорі — наш людський сором. Угода була здійснена, і безіменні тіні наші пущені світом.

Грошей, що залишилися, було б достатньо, щоб виїхати з Берліна. Але для цього довелося б порвати з Людмилою, а як порвати — він не знав. І хоча він поставив собі терміном тиждень і оголосив господині, що остаточно вирішив з'їхати в суботу, Ганін відчував, що ні цей тиждень, ні наступний нічого не змінять. Тим часом туга за новою чужиною особливо мучила його саме навесні. Вікно його виходило на полотно залізниці, і тому можливість поїхати дражнила невід'ємно. Кожні п'ять хвилин стриманим гулом починав ходити будинок, потім громада диму здіймалася перед вікном, затуляючи білий берлінський день, повільно розпливалася, і тоді видно було знову віяло полотна, що звужується вдалину, між чорних задніх стін, наче зрізаних, будинків, і над усім цим небо, бліде, як мигдальне молоко.

Ганіну було б легше, якби він жив по той бік коридору, у кімнаті Подтягіна, Клари чи танцюристів: вікна там виходили на нудну вулицю, поперек якої висів, правда, залізничний міст, але де не було, зате, блідої, привабливої даліни. Міст цей був продовженням рейок, видимих з вікна Ганіна, і Ганін ніколи не міг позбутися відчуття, що кожен поїзд проходить незримо крізь товщу самого будинку; ось він увійшов з того боку, примарний гул його розхитує стіну, поштовхами пробирається він по старому килиму, зачіпає склянку на рукомиїнику, йде, нарешті, з холодним дзвоном у вікно, — і одразу за

склом виростає хмара диму, спадає, і видно міський потяг, вивержений будинком: тьмяно-оливкові вагони з темними суччими сосками вздовж дахів і куций паровоз, що, не тим кінцем причеплений, швидко задкує, відтягує вагони в білу далечінь між сліпих стін, сажня чорнота яких місцями облупилася, місцями поцяткована фресками застарілих реклам. Так і мешкав увесь будинок на залізному протязу.

“Виїхати б”, — тужливо потягувався Ганін і одразу засікався: а як же бути з Людмилою? Йому було смішно, що він так обм'як. У колишній час (коли він ходив на руках або стрибав через п'ять стільців) він умів не лише керувати, а й грати силою своєї волі. Бувало, він вправляв її, змушував себе, наприклад, підвестися з ліжка серед ночі, щоб вийти на вулицю і кинути в поштову скриньку недопалок. А тепер він не міг змусити себе сказати жінці, що її більше не любить. Третього дня вона п'ять годин просиділа в нього; — учора, в неділю, він цілий день провів з нею на озерах під Берліном, не міг їй відмовити в цій безглуздій поїздки. Йому тепер все гидко було в Людмилі: жовті лохми, по моді стрижені, дві доріжки невіголених темних волосків ззаду на вузькій потилиці; важка темрява повік, а головне - губи, нафарбовані до фіолетового лоску. Йому гидко і нудно було, коли після сутички механічного кохання вона, одягаючись, мружилася, чому очі її відразу робилися неприємно-волохатими, і говорила: "я, знаєш, така чуйна, що чудово відчую, як тільки ти любитимеш мене менше". Ганін не відповідав, відвертався до вікна, де виростала біла стіна диму, і тоді вона посміювалася в ніс і глухуватим шепітком підзивала: "ну, іди сюди..." Тоді йому хотілося заломити руки, щоб солодко і тужливо хруснули хрящі, і спокійно сказати їй: "забирайся, матінко, прощай". Натомість він усміхався, схилявся до неї. Вона бродила гострими, наче фальшивими, нігтями по його грудях і витріщала губи, моргала вугільними віями, зображуючи, як їй здавалося, скривджену дівчинку, примхливу маркізу. Він відчував запах її парфумів, у якому було щось неохайне, несвіже, літнє, хоча їй самій було лише двадцять п'ять років. Він торкався губами до її маленького, теплого чола, і тоді вона все забувала, — брехню свою, яку вона, як запах духів, всюди тягла за собою, брехню дитячих слів, вишуканих почуттів, орхідей якихось, які вона ніби пристрасно любить, якихось По і Бодлерів, яких вона не читала ніколи, забувала все те, чим думала полонити, і модну жовтизну волосся, і смагляву пудру, і шовкові панчохи поросячого кольору, - і всім своїм слабким, жалюгідним, непотрібним йому тілом припадала до Ганіна, закинувши голову.

І сумуючи, і соромлячись, він відчував, як безглузда ніжність, — сумна теплота, що залишилася там, де дуже скороминуще ковзнуло кохання, — змушує його притискатися без пристрасності до пурпурової гуми її вуст, але ніжністю цією не був приглушений спокійний глузливий голос, що йому радив: “а що, мовляв, якщо ось зараз відкинути її?”

Зітхнувши, він з тихою усмішкою дивився на її підняте обличчя і нічого не міг їй відповісти, коли, вчепившись йому в плечі, вона летючим якимось голосом - не тим колишнім носовим шепітком - молила, вся відлітала в слова: «Та скажи ти мені, нарешті, — ти мене любиш?» Але, помітивши щось у його обличчі, — знайому тінь, мимовільну суворість, — вона знову згадувала, що треба зачаровувати — чуйністю, парфумами, поезією — і знову прикидалася то бідною дівчинкою, то вишуканою куртизанкою. І Ганіну ставало нудно знову, він крокував уздовж кімнати від вікна до дверей і назад, до сліз позіхав, і вона, надягаючи капелюха, скося в дзеркало спостерігала за ним.

Клара, повногруда, вся в чорному шовку, дуже затишна панночка, знала, що її подруга буває в Ганіна, і їй ставало тужливо і незручно, коли та розповідала їй про своє кохання. Кларі здавалося, що ці почуття мають бути тихішими, без ірисів та скрипкових

вигуків. Але ще нестерпніше було, коли подруга, жмурячись і випускаючи крізь ніздрі цигарковий дим, починала їй передавати ще не охололі, до жаху певні подробиці, після яких Клара бачила жахливі й соромні сни. І останнім часом вона уникала Людмилу з остраху, що подруга вкрай їй зіпсує те величезне і завжди святкове, що зветься гарненьким словом "мрія". Гострий, трохи гордовите обличчя Ганіна, його сірі очі з блискучими стрілками, що розходяться навколо особливо великих зіниць, і густі, дуже темні брови, що становили, коли він хмурився або уважно слухав, одну суцільну чорну межу, зате розкривалися, як легкі крила, коли рідкісна усмішка оголювала на мить його прекрасні, волого-білі зуби, ці різкі риси так подобалися Кларі, що вона в його присутності губилася, говорила не так, як хотіла б говорити, та все поплескувала себе по каштановій хвилі зачіски, що наполовину прикривала вухо, або ж поправляла на грудях чорні складки, через що відразу в неї видавалася вперед нижня губа, і намічалось друге підборіддя. Втім, з Ганіним вона зустрічалася не часто, щодня за обідом, і лише одного разу вечеряла з ним і з Людмилою в тій поганій пивниці, де він вечорами їв сосиски з капустою або холодну свинину. За обідом у похмурій пансіонній їдальні вона сиділа проти Ганіна, бо господиня розмістила своїх мешканців приблизно в тому ж порядку, в якому були їхні кімнати: таким чином Клара сиділа між Подтягіним і Горноцветовим, а Ганін між Алфьоровим і Коліним. Маленька, чорна, меланхолійно-манірна постать самої пані Дорн наприкінці столу, між звернених один до одного через стіл профілів напудрених, манірних танцюристів, які швидко-швидко з якимись пташиними кривляннями заговорювали з нею, здавалася дуже недоречною, жалюгідною і загубленою. Вона сама говорила мало, стиснута своєю легкою глухотою, і тільки стежила, щоб величезна Еріка вчасно приносила та уносила тарілки. І раз у раз її крихітна, зморшкувата рука, як сухий лист, злітала до висячого дзвінка і спадала знову, майнувши бляклою жовтизною.

Коли в понеділок, близько пів на третю, Ганін увійшов до їдальні, всі вже були в зборі. Алфьоров, побачивши його, привітно посміхнувся, підвівся, але Ганін руки не подав і, мовчки кивнувши, зайняв своє місце поруч із ним, заздальгідь проклинаючи прилипливого сусіда. Подтягін, охайний скромний старий, який не їв, а вживав, шумно присмоктуючи і притримуючи лівою рукою серветку, заткнуту за комір, подивився поверх скельця пенсне на Ганіна і потім з невизначеним зітханням знову взявся за суп. Ганін у хвилину відвертості якимось розповів йому про важке Людмиліне кохання і тепер шкодував про це. Колін, його сусід зліва, передав йому з тремтячою обережністю тарілку супу і при цьому глянув на нього так вкрайливо, так усміхнулися його дивні, з поволокою очі, що Ганіну стало ніяково. Тим часом праворуч уже біг олією змащений тенорок Алфьорова, який заперечував щось сказане Подтягіним, що сидів проти нього.

— Даремно хаїте, Антоне Сергійовичу. Найкультурніша країна. Не рівня нашій сторонці.

Подтягін лагідно блиснув скельцями і звернувся до Ганіна.

— Привітайте, сьогодні мені надіслали візу. Прямо хоч орденську стрічку одягай і до президента на гостину.

Він мав надзвичайно приємний голос, тихий, без жодних підвищень, звук м'який і матовий. Повне, гладке обличчя, з сивою щіточкою під нижньою губою і з відступаючим підборіддям, було ніби вкрите суцільною червоною засмагою, і ласкаві зморшки відходили від ясних, розумних очей. У профіль він був схожий на велику морську свинку, що посивіла.

— Дуже радий, — сказав Ганін. — Коли ви їдете?

Але Алфьоров не дав старому відповіді і продовжував, смикаючи за звичкою шиєю, худю, в золотистих волосинках, з великим стрибаючим кадиком.

— Я раджу вам залишитися тут. Чим тут погано? Це, як кажуть, пряма лінія. Франція скоріше зигзаг, а Росія наша, та просто загогулина. Мені дуже подобається тут: і працювати можна, і вулицями ходити приємно. Математично доводжу вам, що коли вже десь проживати...

— Але ж я кажу вам, — м'яко перебив Подтягін, — гори паперів, гроби картонні, папки, папки без кінця! Полиці під ними так і ломляться. І поліцейський чиновник, поки знайшов моє прізвище, мало не здох від натуги. Ви взагалі не можете собі й уявити (зі словами "й уявити" Подтягін важко і жалібно повів головою), скільки людині потрібно перестраждати, щоб отримати право на виїзд звідси. Одних бланків, скільки я заповнив. Сьогодні вже думав — стукнуть мені виїзну візу... Куди там... Відправили зніматися, а картки тільки ввечері будуть готові.

— Дуже все правильно, — закивав Алфьоров, — так і має бути в порядній країні. Тут вам не російський безлад. Ви звернули увагу, наприклад, що на парадних дверях написано? "Тільки для панів". Це знаменно. Взагалі кажучи, різницю між, скажімо, нашою країною і цією можна так висловити: спершу уявіть криву, і на ній...

Ганін, не слухаючи далі, звернувся до Клари, що сиділа проти нього.

— Мене вчора просила Людмила Борисівна передати вам, щоб ви їй подзвонили, як тільки повернетесь зі служби. Це щодо кінематографа, здається.

Клара розгублено подумала: "як він це так просто говорить про неї... Він же знає, що я знаю..."

Вона запитала заради пристойності:

— Ах, ви її вчора бачили?

Ганін здивовано повів бровами і продовжував їсти.

— Я не зовсім розумію вашу геометрію, — тихо говорив Подтягін, обережно зчищаючи ножом хлібні крихти собі в долоню. Як більшість старіючих поетів, він був схильний до простої людської логіки.

— Та як же, це так ясно, - схвилювався Алфьоров, — уявіть...

— Не розумію, — твердо повторив Подтягін і, трохи відкинувши голову, всипав зібрані крихти собі в рот. Алфьоров швидко розвів руками, збивши склянку Ганіна.

— Ах, вибачте!

— Порожній, — сказав Ганін.

— Ви не математик, Антоне Сергійовичу, — метушливо вів далі Алфьоров. — А я на числах, як на гойдалці, все життя прогойдався. Бувало, казав дружині: раз я математик, ти мати-й-мачуха...

Горноцветов та Колін залилися тонким сміхом. Пані Дорн здригнулася, злякано подивилася на обох.

— Одним словом: цифра та квітка, — холодно сказав Ганін. Тільки Клара посміхнулася. Ганін почав наливати собі води, всі дивилися на його рух.

— Так, ви маєте рацію, найніжніша квітка, — протяжно сказав Алфьоров, окинувши сусіда своїм блискучим, розсіяним поглядом.

— Прямо диво, як вона пережила ці роки жаху. Я ось впевнений, що вона приїде сюди квітуча, весела... Ви — поет, Антоне Сергійовичу, опишіть таку штуку, — як

жіночність, прекрасна російська жіночність, сильніша за всяку революцію, переживає все, — негаразди, терор...

Колін шепнув Ганіну: "Ось він знову... Вчора вже тільки й було мови, що про його дружину..."

"Такий вже пошляк, - подумав Ганін, дивлячись на борідку Алфьорова, що рухалася, - а дружина в нього, мабуть, спритна... Такому не зраджувати — гріх..."

— Сьогодні — баранець, — раптом проголосила Лідія Миколаївна дерев'яним голосом, спідлоба дивлячись, як мешканці її неухважно їдять жарке. Алфьоров чомусь вклонився і продовжував:

— Даремно, батюшка, не берете такої теми. — (Подтягін м'яко, але рішуче мотав головою.) — Може, коли побачите мою дружину, то зрозумієте, що я хочу сказати... До речі, вона дуже любить поезію. Порозумієтесь. І я вам ще що скажу...

Колін крадькома відбивав такт, скося поглядаючи на Алфьорова. Горноцетов тихо покочувався зі сміху, дивлячись на палець свого друга.

— А, головне, — все торохтів Алфьоров, — з Росією — скінчено! Змили її, як от знаєте, якщо мокрою губкою мазнути по чорній дошці, по намальованій пиці...

— Однак, — посміхнувся Ганін.

— Не любо слухати, Лево Глібовичу?

— Не любо, але не заважаю, Олексію Івановичу.

— Що ж, ви тоді вважаєте, можливо, що...

— Ах, панове, — своїм матовим, трохи шепелявим голосом перебив Подтягін, — без політики. Навіщо політика?

— А все-таки, мсьє Алфьоров не має рації, — несподівано вставила Клара і швидко поправила зачіску.

— Ваша дружина приїжджає в суботу? — через весь стіл невинним голосом спитав Колін, і Горноцетов пирснув у серветку.

— У суботу, — відповів Алфьоров, відставляючи тарілку з недоїденою бараниною. Його очі, що заблищали було войовничим вогником, одразу задумливо згасли.

— Знаєте що, Лідіє Миколаївно, — сказав він, — ми вчора з Глібом Львовичем у ліфті застрягли.

— Компот, — відповіла пані Дорн, — грушевий.

Танцюристи розреготалися. Еріка, штовхаючи боками лікті тих, що сиділи за столом, почала прибирати тарілки. Ганін ретельно звернув серветку, втиснув її в обручку і встав. Солодкого він не їв.

"Худюща якась... — думав він, повертаючись до своєї кімнати. — І що мені тепер робити? Чи вийти погуляти абощо?.."

Цей день його, як і попередні, пройшов мляво, в якомусь безсмачному ледарстві, позбавленому мрійливої надії, яка робить ледарство чарівним. Бездіяльність тепер його обтяжувала, а справи не було. Піднявши комір старого макінтоша, купленого за один фунт у англійського лейтенанта в Константинополі, і міцно засунувши кулаки в кишені, він повільно, в перевалку, пішов, похитуючись по блідих квітневих вулицях, де пливли і гойдалися чорні куполи парасольок, і довго дивився у вітрину пароплавного товариства на чудову модель Мавританії, на кольорові шнури, що з'єднують гавані двох материків на великій карті. І в глибині була фотографія тропічного гаю, — шоколадного кольору пальми на блідо-коричневому небі.

Він годину попивав каву, сидячи біля чистого величезного вікна, і дивився на перехожих. Повернувшись додому, він пробував читати, але те, що було в книзі, здалося йому таким чужим і недоречним, що він покинув її посередині додаткового речення. Він знайшов те, що він називав “розсіяння волі”. Він сидів не рухаючись перед столом і не міг вирішити, що йому робити: чи змінити положення тіла, чи встати, щоб піти вимити руки, чи відчинити вікно, за яким похмурий день уже переходив у сутінки... Це був болісний і страшний стан, дещо схожий на ту тяжку тугу, що охоплює нас, коли, вже вийшовши зі сну, ми не одразу можемо розкрити, наче назавжди зліплені повіки. Так і Ганін відчував, що каламутні сутінки, якими поступово наливалася кімната, заповнюють його всього, перетворюють саму кров у туман, що немає в нього сил припинити сутінкове наслання. А сил не було тому, що не мав певного бажання, і мука була саме в тому, що він марно шукав бажання. Він не міг змусити себе простягнути руку до лампи, щоб увімкнути світло. Йому видавався неймовірним дивом цей простий перехід від наміру до його здійснення. Ніщо не прикрашало його безбарвної туги, думки повзли без зв'язку, серце билося тихо, білизна докучливо липла до тіла. То здавалося йому, що ось зараз треба написати до Людмили листа, твердо пояснити їй, що настав час перервати цей тьмяний роман, то згадувалося йому, що ввечері треба з нею йти в кінематограф, і чомусь було набагато важче наважитися зателефонувати, щоб відмовитися від сьогоднішньої зустрічі, ніж написати листа, і тому він не міг виконати ні того, ні іншого.

А скільки разів уже він клявся собі, що завтра ж з нею порве, легко придумував потрібні висловлювання, але ніяк не міг собі уявити ось тієї останньої хвилини, коли потисне їй руку і спокійно вийде з кімнати. Ось цей рух — повернутись, піти — здавався немислимим. Він був із породи людей, які вміють домагатися, досягати, наздоганяти, але зовсім нездатні ні до зречення, ні до втечі, що, зрештою, одне й те саме. Так заважали в ньому почуття честі і почуття жалю, отуманюючи волю цієї людини, здатної в інший час на всякі творчі подвиги, на всяку працю, і жадібно, з полюванням, з радісним наміром все здолати і всього досягти.

Він не знав, який поштовх ззовні має статися, щоб дати йому сили порвати тримісячний зв'язок із Людмилою, так само як не знав, що саме має статися, щоб він міг встати зі стільця. Дуже недовго тривало справжнє його захоплення, той стан його душі, при якому Людмила йому представлялася в спокусливому тумані, стан шукаючого, високого, майже неземного хвилювання, подібне до музики, що грає саме тоді, коли ми робимо щось зовсім звичайне — йдемо від столика до буфету, щоб розплатитися, — і те, що перетворює цей наш простий рух на якийсь внутрішній танець, на значний і безсмертний жест.

Ця музика змовкла в ту мить, коли вночі, на тряскій підлозі темного таксомотора, Людмила йому віддалася, і одразу все стало дуже нудним, — жінка, що поправляла капелюх, що з'їхала їй на потилицю, вогні, що миготіли повз вікон, спина шофера, що горою чорніла за переднім склом.

Тепер доводилося розплачуватись за цю ніч важким обманом, продовжувати цю ніч без кінця і безсило, безвільно вдаватися до її повзучої тіні, яка тепер насатила всі кути кімнати, перетворила меблі на хмари. Він упав у туманну дрімоту, підперши лоба долонею і дивно витягнувши під столом здерев'янілі ноги.

А потім, у кінематографі, стало людно та спекотно. Дуже довго мовчки, без музики, екраном мелькали фарбовані реклами, роялі, сукні, парфуми. Нарешті, заграв оркестр, і почалася драма. Людмила була дуже весела. Вона запросила Клару піти разом, тому що чудово відчувала, що їй подобається Ганін, і хотіла принести задоволення і їй, і самій собі, похизуватися своїм романом і вмінням його приховувати. Клара ж погодилася піти, бо знала, що Ганін у суботу збирається виїжджати, і між іншим дивувалася, що Людмила ніби про це не знає, чи, може, навмисне нічого не говорить, а поїде з ним разом.

Ганін, що сидів між ними, був роздратований тим, що Людмила, як більшість жінок її типу, весь час, поки йшла картина, говорила про сторонні речі, перегиналася через коліна Ганіна до подруги, обдаючи його щоразу холодним, неприємно-знайомим запахом парфумів. Тим часом картина була цікава, чудово зроблена.

— Послухайте, Людмילו Борисівно, — не витримав, нарешті, Ганін, — припиніть шепотіти. Вже німець позаду мене сердиться.

Вона в темряві швидко зиркнула на нього, відкинулася, подивилася на сяюче полотно.

— Я нічого не розумію, суцільна нісенітниця якась.

— Вільно вам було шепотіти, — сказав Ганін. — Не дивно, що нічого не розумієте.

На екрані був сизий рух, що світився: примадонна, яка вчинила в житті своєму мимовільне вбивство, раптом згадувала про нього, граючи в опері роль злочинниці, і, викотивши величезні неправдоподібні очі, валилася навznak на підмостки. Поволі пропливла зала театру, публіка аплодує, ложі та ряди встають в екстазі схвалення. І раптово Ганіну привиділося щось невиразно і моторошно знайоме. Він з тривогою згадав грубо збиті ряди, сидіння і бар'єри лож, пофарбовані в зловісний фіолетовий колір, лінивих робітників, вільно і байдуже, як сині ангели, що переходили з балки на балку високо нагорі, або наводили сліпучі жерла юпітерів на цілий полк росіян, що зігнали у величезний сарай і який знімається у повному невіданні щодо загальної фабули картини. Він згадав молодих людей у поношених, але на диво пошитих одягах, обличчя жінок у фіолетових і жовтих розведеннях гриму і тих невинних вигнанців, стареньких та непоказних дівчат, яких садили в глибину, лише для заповнення фону. Тепер нутро того холодного хліву перетворилося на екрані на затишний театр, рогожа стала оксамитом, зубожілий натовп — театральною публікою. Він напружив зір і з пронизливим здриганням сорому впізнав себе самого серед цих людей, що ляскали на замовлення, і згадав, як вони всі повинні були дивитися вперед, на уявну сцену, де ніякої примадонни не було, а стояла на помості серед ліхтарів товстий рудий чоловік без піджака і до одурі кричав у рупор.

Двійник Ганіна теж стояв і плескав, он там, поряд із чорнобородим, дуже ефектним паном, зі стрічкою впоперек білих грудей. Він завжди потрапляв у перший ряд за цю ось борідку і крохмальну білизну, а в перервах жував бутерброд, а потім, після зйомки, одягав поверх фракa убоге пальтечко і їхав до себе додому, у віддалену частину Берліна, де працював наборщиком у друкарні.

І Ганін цієї миті відчув не лише сором, а й швидкоплинність, неповторність людського життя. Там, на екрані, його худорлявий вигляд, гостре, підняте догори обличчя й руки, що ляскали, зникли в сірому кругообігу інших фігур, а ще за мить зал, повернувшись як корабель, пішов, і тепер показували літню, на весь світ знамениту актрису, яка дуже майстерно зображала мертву молоду жінку. "Не знаємо, що творимо", - з огидою подумав Ганін, уже не дивлячись на картину.

Людмила знову шепотіла з Кларою — про якусь кравчиню, матерію, — драма добігала кінця, і Ганіну було смертельно нудно. Коли за кілька хвилин вони пробиралися до виходу, Людмила до нього притулилася, прошепотіла: “Зателефоную тобі завтра о другій, миленький...”

Ганін і Клара провели її додому і потім разом пішли у свій пансіон. Ганін мовчав, і Клара болісно намагалася знайти тему для розмови.

— Ви, кажуть, у суботу їдете? — спитала вона.

— Не знаю, нічого не знаю... — похмуро відповів Ганін.

Він ішов і думав, що ось тепер його тінь мандруватиме з міста в місто, з екрана на екран, що він ніколи не дізнається, які люди побачать її, і як довго вона буде поневірятися світом. І коли потім він ліг у ліжку і слухав поїзди, що наскрізь проходили через цей похмурий будинок, де жило сім російських втрачених тіней, — усе життя йому здалося тією ж зйомкою, під час якої байдужий статист не знає, в якій картині він бере участь.

Ганін не міг заснути; у ногах бігали мурашки, і подушка мучила голову. І серед ночі, за стіною, його сусід Алфьоров почав співати. Крізь тонку стіну чути було, як він шльопає по підлозі, то наближаючись, то віддаляючись, і Ганін лежав і сердився. Коли котилося тремтіння поїзда, голос Алфьорова змішувався з гулом, а потім знову виринав: ту-у-у, ту-ту, ту-у-у.

Ганін не витримав. Він натягнув штани, вийшов у коридор і постукав кулаком у двері першого номера. Алфьоров, серед блукання свого, виявився якраз проти дверей і одразу відчинив їх, так що Ганін навіть здригнувся від несподіванки.

— Прошу, Лево Глібовичу, ласкаво просимо.

Він був у сорочці й підштаниках, золотиста борідка трохи розтріпалася, тому, мабуть, що він пісеньки видував, і в біло-блакитних очах так і металосся щастя.

— Ви ось співаєте, — сказав Ганін, зсунувши брови, — а мені це заважає спати.

— Та входьте ж, голубчику, що це ви, право, на порозі тупцюєтесь, — заметушився Олексій Іванович, незграбно й ласкаво беручи Ганіна за талію. — Вибачте великодушно, якщо заважав.

Ганін неохоче увійшов до кімнати. У ній було дуже мало речей і багато безладу. Один із двох стільців, замість того, щоб стояти біля письмового столу (ту дубову махину, на якій була чорнильниця у вигляді великої жаби), заблукав був у бік маленького умивальника, але на півдорозі зупинився, мабуть спіткнувшись об відвернений край зеленого килимка. Інший стілець, що стояв біля ліжка і служив нічним столиком, зникав під чорним піджаком, що впав на нього ніби з Арарату, так він важко і рихло сів. На дубовій пустелі столу, а також на ліжку розкидані були тонкі листи. На цих аркушах Ганін миттю помітив олівцеві креслення, колеса, квадрати, зроблені без будь-якої технічної точності, а так, абияк, заради часу. Сам Алфьоров у своїх теплих підштаниках, які роблять будь-якого чоловіка, будь він стрункий як Адоніс і витончений як Бруммель, надзвичайно непривабливим, вже знову ходив серед цього кімнатного бурелому, клацаючи нігтем то по зеленому ковпаку настільної лампи, то по спинці стільця.

— Я страшенно радий, що ви нарешті до мене заглянули, — казав він, — сам я не можу спати. Подумайте, — у суботу моя дружина приїжджає. А завтра вже вівторок... Бідолашна моя, уявляю, як вона змучилася в цій проклятій Росії!

Ганін, який похмуро розглядав шахові завдання, накинуте на одному з аркушів, що валялися на ліжку, раптом підняв голову.

— Як ви сказали?

— Приїжджає, — жваво клацнув нігтем Алфьоров.

— Ні, не те... Як ви про Росію сказали?

— Проклята. А що, хіба не так?

— Ні, так, — цікавий епітет.

— Ех, Лева Глібовичу, — раптом зупинився посеред кімнати Алфьоров. — Досить вам більшовика ламати. Вам це здається дуже цікавим, але, повірте, це грішно з вашого боку. Пора нам всім відкрито заявити, що Росії капут, що "богоносець" виявився, як, втім, можна було очікувати, сірою сволотою, що Росія назавжди загинула.

Ганін засміявся.

— Звичайно, звичайно, Олексію Івановичу.

Алфьоров помазав долонею зверху вниз по блискучому обличчі і раптом усміхнувся широкою мрійливою усмішкою:

— Чого ви не одружені, дорогенький мій. А?

— Не довелося, — відповів Ганін. — Це весело?

— Розкішно. Моя дружина — краса моя. Брюнетка, знаєте, очі такі живі... Зовсім молоденька. Ми одружилися в Полтаві, в дев'ятнадцятому році, а в двадцятому мені довелося тікати: отут у мене в столі картки, — покажу вам.

Він знизу, зігнутою п'ятірнею, виштовхнув широкий ящик.

— Чим ви тоді були, Олексію Івановичу? — без цікавості спитав Ганін.

Алфьоров похитав головою.

— Не пам'ятаю. Хіба можна пам'ятати, чим був у минулому житті, може бути устрицею або, скажімо, птахом, а може бути вчителем математики. Колишнє життя в Росії так і здається мені чимось дочасним, метафізичним, або як це... інше слово, так, метампсихозой...

Ганін досить байдуже розглядав знімок у відкритому ящику. Це було обличчя розпатланої молоді жінки з веселим, дуже зубастим ротом. Алфьоров нахилився через його плече.

— Ні, це не дружина, це моя сестричка. — Від тифу померла у Києві. Хороша була, реготуха, майстриня в цятки грати...

Він присунув інший знімок.

— А ось це Машенько, дружино моя. Погана фотографія, але таки схоже. А ось, інша, у саду нашому знято. Машенька — та, що сидить у світлій сукні. Чотири роки її не бачив. Але не думаю, щоби особливо змінилася. Прямо не знаю, як доживу до суботи... Сійте... Куди ви, Лева Глібовичу? Посидьте ще!..

Ганін, глибоко засунувши руки в кишені штанів, йшов до дверей.

— Лев Глібович! Що з вами? Образив я вас чимось?

Двері зачинилися. Алфьоров залишився стояти один посеред кімнати.

— Все-таки... який невіглас, — пробурмотів він. — Що за муха його вкусила?

Розділ III

Цієї ночі, як завжди, дідок у чорній пелерині брів уздовж самої панелі довгим пустельним проспектом і тицяв вістрям сучкуватої палиці в асфальт, відшукуючи тютюнові кінчики, — золоті, коркові і просто паперові, — а також шаруваті недопалки сигар. Зрідка, скрикнувши оленячим голосом, промахував автомобіль, або траплялося те,

що жоден міський пішохід не може помітити, падала, швидше за думку і беззвучні сльози, зірка. Яскравішими, веселішими зірок були вогняні літери, які висипали одна за одною над чорним дахом, йшли гуськом і разом пропадали в темряві.

"Невже... це... можливо..." — вогненным обережним шепотом проступали літери, і ніч одним оксамитовим ударом скидала їх. "Невже... це..." — знову починали вони, крадучись по небу.

І знову навалювалася темрява. Але вони наполегливо розгорялися і, нарешті, замість того, щоб зникнути відразу, залишилися сяяти на п'ять хвилин, як і було домовлено між бюро електричних реклам і фабрикантом.

Втім, чорт його знає, що насправді грало там, у темряві, над будинками, чи світлова реклама чи людська думка, знак, поклик, питання, кинуте в небо і отримуючий раптом самокольорову, надзвичайну відповідь.

А по вулицях, що стали широкими, як чорні блискучі моря, цієї пізньої години, коли останній шинок закривається, і російська людина, забувши про сон, без шапки, без піджака, під старим макінтошем, як ясновидець, вийшла на вулицю блукати, — у цю пізню годину, цими широкими вулицями, ходили світи один одному невідомі, — не гуляка, не жінка, не просто перехожий, — а наглухо забитий світ, сповнений чудес і злочинів. П'ять візників стояли вздовж бульвару поряд з величезним барабаном вуличної вбиральні — п'ять сонних, теплих, сивих світів у кучерських лівреях, і п'ять інших світів на хворих копитах, що сплять і бачили уві сні лише овес, що з тихим тріском ллється з мішка.

Бувають такі миті, коли все стає жахливим, бездонно глибоким, коли здається так страшно жити і ще страшніше померти. І раптом, поки мчишся так нічним містом, крізь сльози дивлячись на вогні і ловлячи в них чудовий сліпучий спогад щастя, — жіноче обличчя, що сплигло знову після багатьох років житейського забуття, — раптом, поки мчиш і божеволієш так, чемно зупинить тебе перехожий і питає, як пройти на таку-то вулицю — голосом звичайним, але якого вже ніколи більше не почувеш.

Розділ IV

У вівторок, пізно прокинувшись, він відчув деяку ломоту в ногах і, спершись на подушку, рази два з тривожним, здивованим блаженством зітхнув, згадавши, що сталося вчора.

Ранок був білий, ніжний, димний. Діловим гулом тремтіли шибки.

Він рішучим махом зіскочив з ліжка і почав голитися. Сьогодні він знаходив у цьому особливу насолоду. Хто голиться, той щоранку молодшає на день. Ганіну сьогодні здавалося, що він помолодшав рівно на дев'ять років.

Щетина на витягнутій шкірі, розм'якшена пластівцями піни, рівномірно хрускотіла і сходила під сталевим плужком бритви. Голячись, Ганін поводив бровами, а потім, коли обливався із глека холодною водою, радісно посміхався. Він пригладив на темряві вологе темне волосся, швидко одягнувся і вийшов на вулицю.

У пансіоні нікого з мешканців не залишалося, крім танцюристів, які зазвичай вставали лише під обід: Алфьоров вирушив до знайомого, з яким починав конторську справу, Подтягін поїхав до поліцейської дільниці домагатися виїзної візи, Клара, яка вже спізналася на службу, чекала трамвая на розі, притиснувши до грудей паперовий мішок із апельсинами.

А Ганін, без хвилювання, піднявся на другий поверх у знайомому йому будинку, смикнув кільце дзвінка. Відімкнувши двері, але не знявши внутрішнього ланцюжка, висунулась покоївка і сказала, що пані Рубанська ще спить.

— Все одно, мені треба її бачити, — спокійно сказав Ганін і, просунувши руку в свердловину, сам зняв ланцюжок.

Покоївка, кремезна бліда дівчина, з обуренням щось забурмотіла, але Ганін все так само рішуче, відсторонивши її ліктем, пройшов у напівтемряву коридору і стукнув у двері.

— Хто там? — пролунав хрипливатий ранковий голос Людмили.

— Я, відіпри.

Вона простукала босими п'ятами до дверей, повернула ключ і, перш ніж подивитися на Ганіна, побігла назад до ліжка, стрибнула під ковдру. По кінчику вуха було видно, що вона в подушку посміхається, чекає, щоб Ганін до неї підійшов.

Але він зупинився посеред кімнати і так простояв досить довго, бренчачи дрібними монетами в кишенях макінтоша.

Людмила раптом перекинулася на спину і, сміючись, розкинула голі худенькі руки. Ранок до неї не йшов: обличчя було бліде, опухле, і жовте волосся стояло дибки.

— Ну, — сказала вона і заплющила очі. Ганін перестав бринчати.

— Ось що, Людмило, — сказав він тихо.

Вона підвелася, широко розплющивши очі.

— Що-небудь трапилося?

Ганін уважно подивився на неї і відповів:

— Так. Я, виявляється, люблю іншу жінку. Я прийшов з тобою попрощатися.

Вона заморгала своїми сплутаними віями, прикусила губу.

— Це, власне, все, — сказав Ганін. — Мені дуже шкода, але нічого не вдієш. Ми зараз попрощаємось. Я вважаю, що так буде краще.

Людмила, закривши обличчя, знову впала ниць в подушку. Лазурова стьобана ковдра стала косо сповзати з її ніг на білий волохатий килимок. Ганін підняв, поправив його. Потім пройшовся двічі по кімнаті.

— Покоївка не хотіла мене впускати, — сказав він.

Людмила, увіткнувшись у подушку, лежала, як мертва.

— Взагалі кажучи, — сказав Ганін, — вона якась непривітна.

— Настав час перестати обігрівати. Весна, — сказав він трохи згодом. Пройшов від дверей до білого трюмо, потім одягнув капелюха.

Людмила все не ворушилася. Він ще постояв, подивився на неї мовчки і, видавши горлом легкий звук, ніби хотів відкашлятися, вийшов із кімнати.

Намагаючись ступати тихо, він швидко пройшов довгим коридором, помилився дверима, потрапив з розмаху у ванну кімнату, звідки ринула волохата рука і левовий рик, круто повернув і, зіткнувшись знову з кремезною покоївкою, яка терла ганчіркою бронзовий бюст в прихожій, почав спускатися в останній раз по пологих кам'яних сходах. На майданчику величезна рама вікна, що виходив на заднє подвір'я, була відпахнута, і у дворі бродячий баритон ревів німецькою "Стеньку Разіна".

І послухавши по-весняному тремтячий голос і глянувши на розпис відкритого скла — куц кубічних троянд і павиноного віяла, — Ганін відчув, що вільний.

Він повільно йшов вулицею, курячи на ходу. День був холоднуватий, молочний; білі розпатлані хмари піднімалися назустріч йому в блакитному прольоті поміж будинків. Він

завжди згадував Росію, коли бачив швидкі хмари, але тепер він згадав її і без хмар: з минулої ночі він тільки й думав про неї.

Те, що трапилося цієї ночі, то чудова подія душі, переставило світлові призми всього його життя, перекинуло на нього минуле.

Він сів на лаву в просторому сквері, і одразу трепетний і ніжний супутник, що його супроводжував, розлігся біля його ніг сірою весняною тінню, заговорив.

І тепер, після зникнення Людмили, він був вільний слухати його...

Дев'ять років тому... Літо, садиба, тиф... Напрочуд приємно одужувати після тифу. Лежиш, наче на хвилі повітря; ще, правда, болить селезінка, і виписана з Петербурга доглядальниця тре тобі язик вранці — в'язкий після сну — ватою, просоченою портвейном. Доглядальниця дуже низенького зросту, з м'якими грудьми, з швидкими короткими руками, і йде від неї сируватий запах, стародівича прохолода. Вона любить примовки, японські слівця, що залишилися в неї від війни четвертого року. Обличчя з кулачок, бабине, щербате, з гострим носиком, і жодна волосинка не стирчить з-під косинки.

Лежиш, наче на повітрі. Ліжко зліва відгороджено від дверей очеретяною ширмою, суцільно жовтою, з плавними згинами. Праворуч, зовсім близько, у кутку — кіот: смагляві образи за склом, воскові квіти, кораловий хрестик. Два вікна, — одне прямо навпроти, але далеко: ліжко ніби відштовхується узголів'ям від стіни і мітить у нього мідними набалдашниками ізніжжя, у кожному з яких бульбашка сонця, мітить і ось рушить, попливе через всю кімнату у вікно, в глибоке липневе небо, по якому навскіс піднімаються пухкі, сяючі хмари. Друге вікно, у правій стіні, виходить на зелений косий дах: спальня на другому поверсі, а це — дах одноповерхового крила, де людська та кухня. Вікна замикаються на ніч білими стулчастими віконницями.

За ширмою — двері, що ведуть на сходи, а подалі, біля тієї ж стіни, блискуча біла грубка і старовинний умивальник, з баком, з дзьобатим краном: натиснеш ногою на мідну педаль, і з крана прискає тонкий фонтанчик. Ліворуч від переднього вікна — червоного дерева комод із дуже тугими ящиками, а праворуч — отоманка.

Шпалери — білі, у блакитних трояндах. У напівбреді, бувало, з цих троянд ліпиш профіль за профілем або мандруєш очима вгору і вниз, намагаючись не зачепити по дорозі жодної квітки, жодного листочка, знаходиш лазівки у візерунку, проскакуєш, повертаєшся назад, потрапивши в глухий кут, і знову починаєш бродити по світлому лабіринті. Праворуч від ліжка, між кіотом і бічним вікном, висять дві картини: черепахова кішка, що лакає з блюдця молоко, і шпак, зроблений опукло з власного пір'я на намальованій шпаківні. Поруч, біля віконного косяка, прилаштована гасова лампа, схильна випускати чорний язик кіптяви. Є ще картини: літографія — неаполітанець із відкритими грудьми — над комодом, а над рукомийником — намальована олівцем голова коня, що, роздувши ніздрі, пливе по воді.

День-деньський ліжко ковзає у спекотне вітряне небо і, коли привстаєш, то бачиш верхівки лип, круто прохоплені жовтим сонцем, телефонні дроти, на які сідають стрижі, і частина дерев'яного навісу над м'якою червоною дорогою перед парадним ганком. Звідти долинають дивовижні звуки: щебетання, далекий гавкіт, скрип водокачки.

Лежиш, пливеш і думаєш про те, що скоро встанеш; і в сонячній калюжі грають мухи, і кольоровий моток шовку, як живий, зістрибує з колін матері, що сидить поруч, м'яко котиться бурштиновим паркетом.

У цій кімнаті, де в шістнадцять років одужував Ганін, і зародилося те щастя, той жіночий образ, який через місяць він зустрів наяву. У цьому створенні брало участь все, і м'які літографії на стінах, і щебет за вікном, і коричневе обличчя Христа в кіоті, і навіть фонтанчик умивальника. Образ, що зароджувався, стягував, вбирав всю сонячну красу цієї кімнати і, звичайно, без неї він ніколи б не виріс. Зрештою, це було просто юнацьке передчуття, солодкі тумани, але Ганіну тепер здавалося, що ніколи таке передчуття не справджувалось так досконало. І цілий день він переходив з садка в садок, з кафе в кафе, і його спогад безперервно летів уперед, як квітневі хмари ніжним берлінським небом. Люди, що сиділи в кафе, вважали, що у цієї людини, яка так пильно дивиться перед собою, має бути якесь глибоке горе, а на вулиці він у розсіянні штовхав зустрічних, і якраз швидкий автомобіль загальмував і вилаявся, ледве його не зачепивши.

Він був богом, що відтворює загиблий світ. Він поступово воскресав цей світ, на догоду жінці, яку він ще не смів у нього помістити, доки весь він не буде закінчено. Але її образ, її присутність, тінь її спогаду вимагали того, щоб, нарешті, він і її воскресив би, — і він навмисне відсував її образ, оскільки хотів до нього підійти поступово, крок за кроком, так само як тоді, дев'ять років тому. Боячись сплутатися, загубитися у світлому лабіринті пам'яті, він колишній свій шлях відтворював обережно, дбайливо, повертаючись іноді до забутої дрібниці, але не забігаючи вперед. Блукаючи цього весняного вівторка по Берліну, він і справді одужував, відчував перше вставання з ліжка, слабкість у ногах. Дивився у всі дзеркала. Білизна та одяг здавались надзвичайно чистими, просторими і трохи чужими. Він повільно йшов широкою алеєю, що вела від майданчика будинку в нетрі парку. Там і сям здували на лілуватій від листяної тіні землі чорні червисті горбики, — робота кротів. Він одягнув білі панталони, бузкові шкарпетки. Він мріяв зустріти когось у парку, кого він ще не знав.

Дійшовши до кінця алеї, де сяяла в темній зелені хвой біла лава, він повернув назад, і далеко попереду в прольоті між липами був помаранчевий пісок садового майданчика і блискучі шибки веранди.

Доглядальниця поїхала назад до Петербурга, — довго висовувалася з коляски, махала коротенькою рукою, і вітер тріпав косинку. Дні пішли радісні, бадьорі. У садибі була прохолода, плащі сонця на паркеті. І через два тижні він уже до одурі катався на велосипеді, лупив вечорами в городки із сином скотарки. А ще за тиждень сталося те, чого він так чекав. «І куди все це поділося, — зітхнув Ганін. — Де тепер це щастя і сонце, ці рюхи, які так славно брязкали і скакали, мій велосипед із низьким кермом і великою передачею?.. За якимось там законом ніщо не губиться, матерію винищити не можна, отже, десь існують і досі тріски від моїх рюх та спиці від велосипеда. Та біда в тому, що не збереш їх знову, — ніколи. Я читав про "вічне повернення"... А що, коли цей складний пасьянс ніколи не вийде вдруге? Ось... чогось не осмислю... Так: невже все це помре зі мною? Я зараз один у чужому місті. П'яний. Від коньяку та пива тріщить голова. Ноги вдосталь нашаталися. І ось зараз може луснути серце, — і з ним лусне мій світ... Не осмислю...»

Він опинився знову в тому самому сквері, але тепер було зовсім холодно, небо надвечір вкрилося непритомною блідістю.

“Залишилося чотири дні: середа, четвер, п'ятниця, субота. А я зараз можу померти...”

“Підтягнутися! — раптом промимрив він, зсунувши темні брови. — Досить. Пора додому”.

На майданчику сходів він зустрівся з Алфьоровим, який, злегка згорбившись у своєму широченному пальті і старанно випучивши губи, пхав ключ у замкову щілину ліфта.

— Іду газету купувати, Лево Глібовичу. Хочете, разом пройдемося?

— Дякую, — сказав Ганін і пройшов до себе.

Але, взявшись за дверну ручку, він зупинився. Їм опанувала миттєва спокуса. Він почув, як Алфьоров увійшов у ліфт, як машина з важким глухим гуркотом опустилася вниз і там брязнула.

“Унесло... — подумав він, покусуючи губи. — А, до біса... ризикну!” Доля так захотіла, щоб через п'ять хвилин Клара постукала до Алфьорова, щоб запитати, чи немає в нього поштової марки. Крізь верхнє матове скло дверей жовтіло світло, і тому вона вирішила, що Алфьоров вдома.

— Олексію Івановичу, — сказала Клара, водночас стукаючи і відчиняючи двері, — чи немає у вас...

Вона здивовано запнулася. Біля письмового столу стояв Ганін і квапливо засовував ящик. Він озирнувся, блиснувши зубами, штовхнув ящик стегном і випростався.

— Ах, Боже мій, — тихо сказала Клара і позадкувала з кімнати.

Ганін швидко ступив до неї, на ходу вимкнувши світло і зачинивши двері. Клара притулилася до стіни в напівтемному коридорі і з жахом дивилася на нього, притиснувши пухкі руки до скронь.

— Боже мій... — повторила вона так само тихо. — Як ви могли...

З повільним гуркотом, наче віддуваючись, поплив вгору ліфт.

— Повертається... — таємниче прошепотів Ганін.

— О, я не видам вас, — гірко вигукнула Клара, не зводячи з нього блискучих, вологих очей, — але як ви могли? Адже він не багатший за вас... Ні, це кошмар якийсь.

— Ходімо до вас, — сказав з усмішкою Ганін. — Я вам, мабуть, поясню...

Вона повільно відокремилася від стіни і, нагнувши голову, пішла до своєї кімнати. Там було тепло, пахло хорошими духами, на стіні була копія з картини Бекліна "Острів мертвих", на столику стояла фотографія - Людмилине обличчя, дуже підправлене.

— Ми з нею посварилися, — кивнув Ганін у бік знімка. — Не кличте мене, якщо вона буде у вас. Все скінчено.

Клара сіла з ногами на кушетку і, кутаючись у чорну хустку, спідлоба дивилася на Ганіна.

— Все це дурниці, Кларо, — сказав він, сідаючи поруч із нею і спираючись на випрямлену руку. — Невже ви думаєте, що я справді крав гроші? Але, звичайно, мені буде неприємно, якщо Алфьоров дізнається, що я залазив до нього до столу.

— Що ж ви робили? Що могло б бути іншого? — прошепотіла Клара. — Я від вас цього не очікувала, Лев Глібович.

— Яка ви, справді, смішна, — сказав Ганін і зауважив, що її великі, лагідні, трохи навикоті очі надто вже блищать, що надто схвильовано піднімаються і спадають її плечі під чорною хусткою.

— Досить, — усміхнувся він. — Ну, гаразд, припустимо, я — злодій, зломщик. Але чому це вас так турбує?

— Ідіть, будь ласка, — тихо сказала Клара і відвернула голову. Він засміявся, знизав плечима.

Коли ж двері за ним зачинилися, Клара заплакала і плакала довго, важкими блискучими сльозами, які поступово з'являлися на її віях і сповзали довгастими краплями по її запалених від ридання щокам.

— Бідолашний мій, — бурмотіла вона, — до чого життя довело його. І що я можу йому сказати...

Пролунав легкий стукіт у стіну з кімнати танцюристів. Клара сильно висморкалась, прислухалася. Стук повторився знову, по-жіночому оксамитовий: це, ймовірно, стукав Колін. Потім прокотився сміх, хтось вигукнув: "Алек, о Алеку, припини...", — і два голоси глухо й ніжно заторохтіли.

Клара подумала про те, що завтра, як завжди, треба їхати на службу, до шести стукати по кнопках, стежачи за ліловою строчкою, яка з зернистим потріскуванням висипає на лист, або, якщо справи немає, читати, підперши її об чорний ремінгтон, позичену, безсоромно розпатлану книгу. Вона зварила собі чаю, мляво повечеряла, потім довго роздягалася, зітхаючи і ліниво рухаючись. Лежачи в ліжку, вона чула, що поруч, у номері біля Подтягіна, голоси, хтось входив, виходив, несподівано голос Ганіна щось голосно сказав, Подтягін відповів тихо, скрушно. Вона згадала, що старий сьогодні знову їздив щодо паспорта, що у нього тяжка хвороба серця, що життя минає: у п'ятницю їй минає двадцять шість років. А голоси все звучали, — і Кларі здавалося, що вона живе в скляному будинку, що коливається і кудись пливе. Шум поїздів, особливо ясно чутний по той бік коридору, добирався і сюди, і ліжко ніби піднімалося і погойдувалося. Перед нею промайнула спина Ганіна, який схилився над столом і озирався через плече, скалячи яскраві зуби. А потім вона заснула, і уві сні бачила якусь нісенітницю: ніби сіла в трамвай, а поряд старенька, незвичайно схожа на її тітку, що жила в Лодзі, швидко говорить щось німецькою, і виявляється потроху, що це зовсім не її тітка, а та гостинна торговка, у якої Клара дорогою на службу купує апельсини.

Розділ V

Цього вечора до Антона Сергійовича зайшов гість. То був старий пан із жовтими вусами, підстриженими на англійський манер, солідний, дуже охайно одягнений, у сюртуку та смугастих штанях... Подтягін його пригощав бульйоном маггі, коли увійшов Ганін. Повітря було синювате від цигаркових парів.

— Пане Ганін, пане Куніцин, — і Антон Сергійович, сяючи шклом пенсне і сопучи, вдавив Ганіна своєю м'якою рукою в крісло.

— Це, Лево Глібовичу, мій старий однокашник, колись шпаргалки мені писав.

Куніцин усміхнувся.

— Було діло, — промовив він низьким, круглим голосом. — А дозвольте вас спитати, дорогий Антоне Сергійовичу, котра тепер година?

— Та ну вас, година дитяча, можна ще посидіти.

Куніцин підвівся, підтягуючи жилет.

— Дружина чекає, не можу.

— Ну що ж, не смію тримати, — розвів руками Антон Сергійович і бочком, через пенсне глянув на гостя, — а вашій дружині кланяйтеся. Не маю честі знати, але уклін передайте.

— Дякую, — сказав Куніцин. - Дуже приємно. Всього найкращого. Пальто я, здається, у передпокої залишив.

— Я вас ще проведу, — сказав Подтягін. — Вибачте, будь ласка, Леві Глібовичу, зараз повернуся.

Залишившись один, Ганін зручніше вмовстився в старому зеленому кріслі і в роздумі посміхнувся. Він зайшов до старого поета, бо це була, мабуть, єдина людина, яка могла б зрозуміти його хвилювання. Йому хотілося розповісти йому багато про що, — про захід сонця над російським шосе, про березові гаї. У переплетених древніх журналах "Всесвітня Ілюстрація" і "Мальовничий Огляд" були ж під віньетками вірші цього самого Подтягіна.

Антон Сергійович повернувся, похмуро похитуючи головою.

— Образив мене, — сказав він, сідаючи до столу і барабанячи пальцями. — Ах, як образив...

— В чому справа? — усміхнувся Ганін.

Антон Сергійович зняв пенсне, витер його краєм скатертини.

— Зневажає він мене, ось у чому річ. Знаєте, що він мені недавно сказав? Подивився з такою холодною усмішкою, — ви, каже, вірші свої пописували, а я не читав. А якби читав, гаяв би той час, що віддавав роботі. Ось що він мені сказав, Лево Глібовичу; я вас питаю, чи це розумно?

— А хто він такий? — спитав Ганін.

— Та чорт його знає. Гроші робить. Ех-ма. Він людина, бачите...

— Що ж тут образливого, Антоне Сергійовичу? У нього одне, а у вас — інше. Адже ви його, мабуть, теж зневажаєте.

— Ах, Лево Глібовичу, — захвилювався Подтягін, — та хіба я не правий, коли зневажаю його? Адже не це жахливо, а жахливо те, що така людина сміє мені гроші пропонувати...

Він відкрив кулак, викинув на стіл зім'ятий папірець.

— ... жахливо те, що я прийняв. Будьте ласкаві милуватися, — двадцять марок, щоб їх чорт подер.

Старий зовсім розтріпався, жував губами, сива щітка під нижньою губою стрибала, товсті пальці барабанили по столу. Потім він з болючим присвистом зітхнув і похитав головою.

— Петька Куніцин... Як же, все пам'ятаю... Добре вчився, негідник. І акуратний такий був, при годиннику. Пальцем показував під час уроку скільки хвилин до дзвінка. Першу гімназію з медаллю скінчив.

— Дивно, мабуть, вам це згадувати, — задумливо сказав Ганін. — Дивно взагалі згадувати, ну хоча б те, що кілька годин тому сталося, щоденну — і все-таки не щоденну — дрібницю.

Подтягін уважно й м'яко глянув на нього.

— Що це з вами, Лево Глібовичу? Обличчя у вас якимось світліше. Знову, чи що, закохані? А щодо дивацтв спогаду... Фу ти, як добре посміхнувся...

— Я недаремно до вас зайшов, Антоне Сергійовичу...

— А я вас пригостив Куніциним. Беріть приклад із нього. Ви як навчалися?

— Так собі, — знову посміхнувся Ганін. — Балашівське училище в Петербурзі, знаєте? — продовжував він, трохи підлаштовуючись під тон Подтягіна, як це часто буває, коли говориш зі старим. — Ну ось. Пам'ятаю тамтешнє подвір'я. Ми у футбол лупили. Під аркою було складено дрова. М'яч, бувало, зіб'є поліно.

— Ми більше в лапту грали та в козаки-розбійники, — сказав Подтягін. — Ось життя й минуло, — додав він несподівано.

— А я, знаєте, Антоне Сергійовичу, сьогодні згадував старі журнали, в яких були ваші вірші. І березові гаї.

— Невже пам'ятаєте? — лагідно й насмішкувато обернувся до нього старий. — Дурне я, дурне, — адже я з-за цих беріз все своє життя проглядив, всю Росію. Тепер, дякувати Богу, віршів не пишу. Баста. Совісно навіть у бланки вписувати: «поет». Я, до речі, сьогодні знову ні чорта не зрозумів. Чиновник навіть образився. Завтра знову поїду.

Ганін глянув собі на ноги і неквапом заговорив:

— У школі, в останніх класах, мої товариші думали, що в мене є коханка та ще яка: світська дама. Поважали мене за це. Я нічого не заперечував, бо сам розпустив цю чутку.

— Так, так, — закивав Подтягін. — У вас є щось хитре, Льовушка... Це добре...

— А насправді я був до смішного чистий. І зовсім не страждав від цієї чистоти. Пишався нею, як особливою таємницею, а виходило, що я дуже досвідчений. Щоправда, я зовсім не був сором'язливий чи сором'язливий. Просто дуже зручно жив у самому собі і чекав. А товариші мої, ті, що лихословили, задихалися при слові "жінка", були всі такі прищуваті, брудні, з мокрими долонями. Ось за ці прищі я їх зневажав. І брехали вони страшенно огидно про свої любовні справи.

— Не можу приховати від вас, — своїм матовим голосом сказав Подтягін, — що я почав із покоївкою. А яка була чарівність, тиха, сіроока. Глашею звали. Ось які справи.

— Ні, я чекав, — тихо сказав Ганін. — Від тринадцяти до шістнадцяти років, три, отже, роки. Коли мені було тринадцять років, ми грали раз у хованки, і я опинився з однолітком разом у шафі. Він у темряві і розповів мені, що є на світі чудові жінки, які дозволяють себе роздягати за гроші. Я не почув правильно, як він їх назвав, і в мене вийшло: принститутка. Суміш інститутки та принцеси. Їхній образ мені здавався тому особливо чарівним, таким таємничим. Але, звичайно, я незабаром зрозумів, що помилився, бо ті жінки, які врозвалку ходили Невським і називали нас, гімназистів, "олівцями" зовсім мене не спокушали. І ось, після трьох років такої гордості та чистоти, я дочекався. Це було влітку, у нас на селі.

— Так, так, — сказав Подтягін. — Я все це розумію. Тільки ось нудно дещо. Шістнадцять років, гай, кохання...

Ганін глянув на нього з цікавістю.

— Та що може бути краще, Антоне Сергійовичу?

— Ех, не знаю, не питаєте мене, голубчику. Я сам поезією охолостив життя, а тепер пізно почати жити знову. Тільки здається мені, що врешті-решт краще бути сангвініком, людиною справи, а якщо кутити, то так, щоб дзеркала лопалися.

— І це було, — посміхнувся Ганін.

Подтягін на хвилину замислився.

— Ось ви про російське село говорили, Лева Глібовичу. Ви, мабуть, побачите його знову. А мені тут кістками лягти. Або якщо не тут, то в Парижі. Зовсім я сьогодні щось розкис. Вибачте.

Обидва замовкли. Пройшов поїзд. Далеко-далеко крикнув невітно і вільно паровоз. Ніч у незавішеному склі холодно синіла, відбиваючи абажур лампи та край освітленого столу. Подтягін сидів сутулий, опустивши сиву голову і крутячи в руках шкіряний футляр портсигара. Ніхто не міг би сказати, про що він міркував. Чи були то думи про блідо минуле життя, чи старість, хвороба, злидні, з темною ясністю нічного віддзеркалення,

з'являлися перед ним, — чи це були думи про паспорт, про Париж, чи просто — нудна думка про те, що ось візерунок на килимку якраз вміщує носок чобота, що добре випити б холодного пива, що гість засидівся, не йде, — Бозна; але Ганін, дивлячись на його велику похилу голову, на старечий пушок у вухах, на плечі, заокруглені письменницькою працею, відчув раптово такий смуток, що вже не хотілося розповідати ні про російське літо, ні про стежки парку, ні тим більше про те дивовижне, що трапилось учора.

— Ну от, я піду. Спіть спокійно, Антоне Сергійовичу.

— На добраніч, Льовушко, — зітхнув Подтягін. — Добре ми поговорили з вами. Ви не зневажаєте мене за те, що я взяв у Куніцина грошей.

І лише в останню хвилину, вже на порозі кімнати, Ганін зупинився, сказав:

— Знаєте що, Антоне Сергійовичу? У мене почався чудовий роман. Я зараз йду до неї. Я дуже щасливий.

Подтягін привітно кивнув.

— Так, так. Кланяйтесь. Не маю честі знати, але все одно кланяйтесь.

Розділ VI

Він, дивно сказати, не пам'ятав, коли саме побачив її вперше. Можливо, на дачному концерті, влаштованому у великій клуні на лузі. А може, й до того він мигцем її бачив. Він ніби вже знав її сміх, ніжну смаглявість і великий бант, коли студент-санітар при місцевому солдатському лазареті розповідав йому про панянку "милу і чудову" - так висловився студент, - але ця розмова відбувалася ще до концерту. Ганін тепер марно напружував пам'ять: першу, найпершу зустріч він уявити не міг. Справа в тому, що він чекав її з такою жадібністю, так багато думав про неї в ті блаженні дні після тифу, що створив її єдиний образ задовго до того, як дійсно її побачив, тому тепер, через багато років, йому здавалося, що та зустріч, яка уявлялась йому, і та зустріч, яка наяву відбулася, зливаються, переходять одна в одну непомітно, тому що вона, жива, була лише плавним продовженням образу, що передвіщав її.

І в липневий вечір Ганін натиснув на залізні, співаючі двері парадного ганку і вийшов у сині сутінки. В сутінках особливо легко йшов велосипед, шина з шелестом намацувала кожен підйом і вигин у втоптаній землі по краю дороги. І коли він ковзнув повз темну стайню, звідти пахнуло теплом, пирханням, ніжним стукотом переставленого копита. І, далі, дорогу охопили з обох боків безшумні в цей час берези, і осторонь, посеред луки, було м'яке світло, немов на гумні тліла пожежа, і темними полями до риги, що окремо стояла, йшли врозбід, не поспішаючи, по-святковому гуділі люди.

Усередині був збитий поміст, розставлені лавки, світло обливало голови і плечі, бавилося в очах, пахло льодяниками та гасом. Народу набралось багато: у глибині розмістилися мужики та баби, посередині дачники та дачниці, попереду ж на білих паркових лавках — чоловік двадцять солдатів із сільського лазарету, нахабних, тихих, з лисицями у сірій синяві стриженних, дуже круглих голів. А в стінах, прикрашених ялиновою хвоєю, там і сям були щілини, крізь які дивилися зоряна ніч та чорні тіні хлопчаків, що видерлися з того боку на високо навалені колоди.

З Петербурга бас, що приїхав, худий, з кінським обличчям, вивергався глухим громом; шкільний хор, слухняний співучому клацанню камертону, підтягував йому.

І серед жовтого, пекучого блиску, серед звуків, що ставали зримими у вигляді складок червоних і сріблястих хусток, миготливих вій, чорних тіней на верхніх балках, що

переміщалися, коли продував нічний вітерець, серед цього мерехтіння і лубочної музики, серед усіх плечей і голів, величезною, битком набитою клуною, — для Ганіна було тільки одне: він дивився перед собою на каштанову косу в чорному банті, що трохи зазубрів на краях, він гладив очима темний блиск волосся, по-дівочому рівний на темряві. Коли вона повертала вбік обличчя, звертаючись швидким, сміливим поглядом до сусідки, він бачив і темний рум'янець її щоки, куточок татарського палаючого ока, тонкий вигин ніздрі, яка то мружилася, то розширювалася від сміху.

А потім, коли все скінчилося, і величезний заводський автомобіль, таємниче осяявши траву і потім помахом світла засліпивши сплячу березу і місток над канавою, відвіз столичного баса, і в синю темряву по конюшинній росі попливли, святково і хитко біліясь, дачниці, і хтось то в темряві закурював, тримаючи в жменях біля освітленого обличчя вогник, що спалахнув, — Ганін, схвильований і самотній, пішов додому, котячи за сідло велосипед, що ледь цокав спицями.

Вікно великої старомодної вбиральні в крилі будинку, між комірчиною і кімнаткою економки, виходило на занедбану частину садового майданчика, де чорніло в затінку залізного навісу подружжя колод над колодязем, і йшли по землі дерев'яні жолоби водостоку між оголеним кучерявим корінням трьох величезних, розрослих вшир тополь. Вікно було розписне: кольоровий списоносець катав на склі свою квадратну бороду і могутні ікри, — і дивно світився він при тьмяному блиску газової лампи з бляшаним рефлектором, що висіла біля важкого оксамитового шнура: смикнеш, і в таємничих надрах дубового крісла закипить вологий гул, глухі ковтки. Ганін відкрив ширше раму кольорового вікна, сів з ногами на підвіконня, і оксамитовий шнур тихо гойдався, і зоряне небо між чорними тополями було таке, що хотілося глибше зітхнути. І цю хвилину, коли він сидів на підвіконні похмурої дубової вбиральні і думав про те, що, напевно, ніколи, ніколи він не впізнає ближче панянки з чорним бантом на ніжній потилиці, і марно чекав, щоб у тополях заклацав фетовський соловей, — цю хвилину Ганін тепер справедливо вважав найважливішою і найвищою у всьому його житті.

Він не пам'ятав, коли побачив її знову, — наступного дня чи через тиждень. На заході сонця, до вечірнього чаю, він змахував на пружинистий шкіряний клин, упирався руками в кермові роги і котив прямо в зорю. Він обирав завжди той самий шлях, круговий, повз два села, розділені сосновим лісом, і потім по шосе, між полів, і додому через велике село Воскресенськ, що лежить на річці Оредіж, оспіваній Рилєєвим. Він знав самий шлях, то вузький, утрамбований, що біжить уздовж небезпечної канами, то брукований каменями, по яких стрибало переднє колесо, то поритий підступними коліями, то гладкий, рожевий, твердий, — він знав цей шлях на дотик і на око, як знаєш живе тіло, і котив по ньому без запинки, вдавлюючи в пустоту, що шелестіла, пружні педалі.

У сосновому переліску, на шорстких стовбурах, вечірнє сонце лежало вогненно-рум'яними смужками. З дачних садків долинав стукіт крокетних куль; і до рота, в очі потрапляли мошки.

Іноді на шосе біля пірамідки щебеню, над яким пустельно і ніжно гудів телеграфний стовп, облуплений сизими струпами, він зупинявся і, спираючись на велосипед, дивився через поля на одну з тих лісових галявин, що бувають тільки в Росії, далеку, зубчасту, чорну, і над нею золотий захід був перетнутий однією лише ліуватою хмарою, з-під якої вогняним віялом розходилися промені. І дивлячись на небо, і слухаючи, як далеко-далеко на селі майже мрійливо мукає корова, він намагався зрозуміти, що все це означає

— ось це небо, і поля, і стовп, що гуде; здавалося, що ось-ось зараз він зрозуміє, але раптом починало паморочитися в голові, і світле томління ставало нестерпним.

Він ніколи не знав, де зустріне, де обжене її, на якому повороті дороги, чи в цьому переліску, чи в наступному. Вона жила у Воскресенську, і в той же час, як і він, виходила тинятися в пустелі сонячного вечора. Він помічав її здалеку, і одразу холоділо в грудях. Вона йшла швидко, засунувши руки в кишені темно-синьої, під колір спідниці, шевіотової кофточки, одягнутої поверх білої блузки, і Ганін, як тихий вітер наздоганяючи її, бачив тільки складки синьої матерії, які на спині в неї злегка натягувалися і переливались, та чорний шовковий бант, що розкрив крила. Пролітаючи повз, він ніколи не заглядав їй в обличчя, а вдавався заглибленим у їзду, хоча за хвилину до того, уявляючи собі зустріч, присягався, що їй усміхнеться, привітається. Йому здавалося в ці дні, що в неї має бути якесь незвичайне, звучне ім'я, а коли дізнався від того ж студента, що її звать Машенька, зовсім не здивувався, наче знав наперед, — і по-новому, чарівною значущістю, залунало для нього це просте ім'я.

"Машенька, Машенько, — зашепотів Ганін, — Машенька..." — і набрав побільше повітря, і завмер, слухаючи, як б'ється серце. Було близько третьої ночі, потяги не йшли, і тому здавалося, що будинок зупинився. На стільці, розкинувши руки, як людина, заціпеніла серед молитви, невиразно біліла в темряві скинута сорочка.

"Машенька", — знову повторив Ганін, намагаючись вкласти в ці три склади все те, що співало в них раніше, - вітер, і гудіння телеграфних стовпів, і щастя, — і ще якийсь потаємний звук, який був самим життям цього слова. Він лежав горілиць, слухав своє минуле. І раптом за стіною пролунало ніжно, тихенько, настирливо: туу... ту... ту-ту... Алфьоров думав про суботу.

Розділ VII

Вранці наступного дня, в середу, руда ручища Еріки просунулась у номер другого квітня і впустила на підлогу довгий бузковий конверт. На конверті Ганін байдуже впізнав косий, великий, дуже правильний почерк. Марка була наклеєна вниз головою, і в куті товстий палець Еріки залишив жирний слід. Конверт був міцно надушений, і Ганін миттю подумав, що надушити листа те саме, що обприскати духами чоботи для того, щоб перейти через вулицю. Він надув щоки, випустив повітря і засунув нерозкритий лист у кишеню. Через кілька хвилин він знову його витяг, покрутив у руках і кинув на стіл. Потім пройшовся двічі по кімнаті.

Всі двері пансіону були відчинені. Звуки ранкового прибирання заважали шумом поїздів, які, користуючись протягами, прокочували по всіх кімнатах. Ганін, що залишався вранці вдома, зазвичай сам вимітав сміття, стелив постіль. Він тепер схаменувся, що другий день не прибирав кімнати, і вийшов у коридор у пошуках щітки та ганчірки. Лідія Миколаївна з відром у руці шуркнула повз нього, як миша, і на ходу запитала: "Вам Еріка передала листа?"

Ганін мовчки кивнув і взяв щітку, що лежала на дубовому баулі. У дзеркалі передпокою він побачив відбиту глибину кімнати Алфьорова, двері якої були навстіж відчинені. У цій сонячній глибині — день був на диво погожий — косий конус осяяного пилу проходив через кут письмового столу, і він з болісною ясністю уявив ті фотографії, які спочатку йому показував Алфьоров, і які він потім з таким хвилюванням розглядав один, коли завадила йому Клара. На цих знімках Машенька була зовсім такою, якою він її

пам'ятав, і тепер страшно було подумати, що його минуле лежить у чужому столі. У дзеркалі відбиття зачинилося: це Лідія Миколаївна, мишачими кроками просеменівши коридором, штовхнула відчинені двері.

Ганін зі щіткою в руці повернувся до своєї кімнати. На столі лежала бузкова пляма. Він згадав про швидке поєднання думок, викликаних цією плямою і віддзеркаленням столу в дзеркалі, ті інші, дуже старі листи, що зберігалися в нього в чорному гаманці, що лежить поряд із кримським браунінгом, на дні валізи.

Він закріпив довгий конверт зі столу, ліктем відкрив ширше віконну раму і сильними своїми пальцями розірвав навхрест листа, розірвав знову кожну частку, пустив шматки за вітром, і паперові сніжинки полетіли, сяючи, у сонячну безодню. Один клаптик пурхнув на підвіконня, Ганін прочитав на ньому кілька понівечених рядків:

*нічно, зумію тебе
юбов. Я тільки про
оби ти був щя*

Він клацанням пальців скинув його з підвіконня в прірву, звідки віяло запахом вугілля, весняним простором, і, полегшено посунувши плечима, заходився прибирати кімнату.

Потім він чув, як один за одним поверталися до обіду сусіди, як Алфьоров голосно сміявся, як Подтягін щось м'яко бурмотів. І ще через деякий час, Еріка вийшла в коридор і похмуро забухала в гонг.

Ідучи до обіду, він обігнав біля дверей їдальні Клару, яка злякано глянула на нього. І Ганін усміхнувся, та такою гарною й лагідною усмішкою, що Клара подумала: «Нехай він злодій, а все-таки такого іншого немає». Ганін відчинив двері, вона нахилила голову і пройшла повз нього до їдальні. Інші вже сиділи по місцях, і Лідія Миколаївна, тримаючи величезну ложку в крихітній зів'ялій руці, сумно розливала суп.

У Подтягіна сьогодні знову нічого не вийшло. Старому справді не щастило. Французи дозволили приїхати, а німці чомусь не випускали. Тим часом у нього залишалося достатньо коштів, щоб виїхати, а протягнись ця канитель ще тиждень, гроші підуть на життя, і тоді до Парижа не дістанешся. Вживаючи суп, він розповідав, з якимось сумним і повільним гумором, як його гнали з одного відділу до іншого, як він сам не міг пояснити, що йому потрібно, і як нарешті втомлений, роздратований чиновник накричав на нього.

Ганін підвів очі і сказав:

— Та поїдемо туди завтра разом, Антоне Сергійовичу. У мене часу вдосталь. Я допоможу вам порозумітися.

Він, напевно, добре говорив німецькою.

— Ну, що ж, дякую, — відповів Подтягін і знову, як учора, помітив незвичайну світлість його обличчя. — А то, знаєте, прямо хоч плач. Знову дві години простояв у хвості і повернувся ні з чим. Дякую, Левушко.

— Ось у моєї дружини теж буде клопіт, — заговорив Алфьоров. І з Ганіним сталося те, чого ніколи з ним не траплялося. Він відчув, що нестерпна фарба повільно заливає йому обличчя, гаряче лоскоче чоло, наче він напився оцту. Ідучи до обіду, він не подумав про те, що ці люди, тіні його вигнанницького сну, будуть говорити про справжнє його життя, про Машеньку. І з жахом, із соромом він згадав, що сам, за незнанням своїм, третього дня за обідом сміявся з іншими над дружиною Алфьорова. І сьогодні знову хтось міг посміхнутися.

— Вона, втім, у мене кмітлива, — казав тим часом Алфьоров. — Образити себе не дасть. Не дасть себе образити моя дружинка.

Колін і Горноцветов переглянулися, хихикнули... Ганін, кусаючи губи і опустивши очі, катав хлібну кульку. Він вирішив було підвестися і піти, але потім пересилив себе. Піднявши голову, він змусив себе глянути на Алфьорова і, глянувши, дивувався, як Машенька могла вийти за цю людину з рідкою борідкою і блискучим пухким носом. І думка, що він сидить поруч із чоловіком, який Машеньку чіпав, знає відчуття її губ, її слівця, сміх, рухи і тепер чекає на неї, ця думка була жахлива, але разом з тим він відчував якусь хвилюючу гордість при згадці про те, Що Машенька віддала йому, а не чоловікові, свої глибокі, неповторні пахощі.

Після обіду він вийшов пройтися, потім заліз на верхівку автобуса. Внизу проливались вулиці, по сонячних дзеркалах асфальту розбігалися чорні фігурки, автобус гойдався, гуркотів, і Ганіну здавалося, що чуже місто, що проходило перед ним, тільки знімок, що рухався. Потім, повернувшись додому, він бачив, як Подтягін стукав у номер Клари, і Подтягін здався йому теж тінню, випадковою і непотрібною.

— А наш-то, знову в когось закоханий, — кивнув у бік дверей Антон Сергійович, попиваючи чай у Клари. — Чи не у вас?

Та відвернулася, повні груди її піднялися і опустилися, їй не вірилося, що це могло бути так; вона боялася цього, боялася того Ганіна, який нишпорив у чужому столі, але все-таки їй було приємне запитання Подтягіна.

— Чи не у вас, Кларочко? — повторив він, дмухаючи на чай і через пенсне скося поглядаючи на неї.

— Він учора порвав із Людмилою, — раптом сказала Клара, відчуваючи, що Подтягіну можна проговоритися.

— Я так і думав, — кивнув старий, зі смаком сьорбаючи. — Недарма він такий осяяний. Старому геть, новому ласкаво просимо. Чули, що він сьогодні мені запропонував? Завтра — разом зі мною в поліцію.

— Я буду у неї ввечері, — задумливо сказала Клара. — Бідолаха. У неї був потойбічний голос по телефону.

Подтягін зітхнув:

— Що ж, справа молода. Ваша подруга втішиться. Все це благо. А знаєте, Кларочко, мені скоро помирати...

— Бог з вами, Антоне Сергійовичу! Які дурниці.

— Ні, не дурниці. Сьогодні вночі знову був напад. Серце то в роті, то під ліжком.

— Бідолашний ви, — занепокоїлась Клара. — Адже треба лікаря...

Подтягін усміхнувся.

— Я пожартував. Мені, навпаки, набагато легше ці дні. А припадок дрібниця. Сам зараз вигдавав, щоб подивитися, як ви очеса розкриєте. Якби ми були в Росії, Кларочко, то до вас би залицявся земський лікар або якийсь солідний архітектор. Ви, як, — любите Росію?

— Дуже.

— Отож-бо. Росію треба любити. Без нашої емігрантської любові, Росії — кришка. Там її ніхто не любить.

— Мені вже двадцять шість років, — сказала Клара, — я цілий ранок стукаю на машинці і п'ять разів на тиждень працюю до шести. Я дуже втомлююсь. Я зовсім одна у Берліні. Як ви думаєте, Антоне Сергійовичу, це довго так триватиме?

— Не знаю, голубонько, — зітхнув Подтягін. — Сказав би, та не знаю. Ось я теж працював, журнал тут затіяв... А тепер сиджу на бобах. Дай Бог тільки до Парижа потрапити. Там жити вільніше. Як ви думаєте, потраплю?

— Ну що ви, Антоне Сергійовичу, звісно. Завтра все влаштується.

— Привільніше і, здається, дешевше, — сказав Подтягін, ложечкою дістаючи шматочок цукру, що не розтанув, і думаючи про те, що в цьому ніздрюватому шматочку є щось російське, весняне, коли ось сніг тане.

Розділ VIII

День Ганіна ще більше спорожнів у життєвому значенні після його розриву з Людмилою, але тепер не було туги бездіяльності. Згадка так займала його, що він не відчував часу. Тінь його жила в пансіоні пані Дорн, — він же сам був у Росії, переживав свій спогад, як дійсність. Часом для нього був хід його спогаду, який поступово розгортався. І хоча роман його з Машенькою тривав у ті далекі роки не три дні, не тиждень, а набагато більше, він не відчував невідповідності між дійсним часом і тим іншим часом, в якому він жив, бо пам'ять його не враховувала кожної миті, а перескакувала через порожні, непам'ятні місця, осяюючи тільки те, що було пов'язане з Машенькою, і тому виходило так, що не було невідповідності між ходом минулого життя та ходом справжнього.

Здавалося, що це минуле, доведене до досконалості, життя проходить рівним візерунком через берлінські будні. Щоб Ганін не робив у ці дні, те життя зігрівало його невідступно.

Це був не просто спогад, а життя, набагато дійсніше, набагато “інтенсивніше” — як пишуть у газетах, — ніж життя його берлінської тіні. Це був дивовижний роман, що розвивався з справжньою, ніжною обережністю.

Кінець липня на півночі Росії вже пахне трохи осінню. Дрібний жовтий лист, ні-ні, та й злетить із берези; у просторах скошених полів уже порожньо і ясно по-осінньому. Уздовж узлісся, де ще лисніє на вітрі острівець високої трави, що уникла косарів, на блідо-лілових подушечках скабіоз сплять обважнілі джмелі. І якимось увечері, у парковій альтанці...

Так. Ця альтанка стояла на підгнилих палях, над яром, і з обох боків до неї вели два похилих містки, слизькі від вільхових сережок та ялинових голок.

У невеликих ромбах білих віконниць було різнокольорове скло: дивишся, бувало, крізь синє, — і світ здається застиглим у місячній непритомності, — крізь жовте, — і все весело надзвичайно, — крізь червоне, — і небо рожеве, а листя, як бургундське вино. І деякі скла були розбиті, а куточки, що стирчали, з'єднані павутинням. Альтанка була зсередини вибілена; на стінах, на відкидному столику дачники, які незаконно забиралися до парку, залишали олівцеві написи.

Так залізла і Машенька з двома непомітними подругами. Він спершу обігнав її на стежці парку, що біжить уздовж річки, і проїхав так близько, що подруги її з вереском шарахнулися. Він обігнув парк, перерізав його, і потім удалині, крізь листя, побачив, як вони входять у альтанку. Він притулив велосипед до дерева і зайшов за ними.

— У парку не можна гуляти стороннім, — сказав він тихо і хрипко, — на хвртці є навіть вивіска.

Вона нічого не відповіла, граючими розкосими очима дивилася на нього. Він спитав, вказуючи на один із блідих написів:

— Це ви зробили?

А написано було: «У цій альтанці двадцятого червня Машенька, Ліда та Ніна перечікували грозу».

Вони всі троє засміялися, і тоді він засміявся теж, сів на столик, закачав ногами, помітив недоречно, що чорна шовкова шкарпетка порвалася на щиколотці. І Машенька раптом сказала, вказавши на рожеву дірочку:

— Дивіться, у вас — сонечко.

Вони говорили про грозу, про дачників і про те, що він хворий був на тиф, і про смішного студента в солдатському лазареті, і про концерт у сараї.

У неї були чарівні жваві брови, смагляве обличчя, посмикнуте найтоншим шовковистим пушком, що надає особливо теплий відтінок щокам; ніздрі роздувалися поки вона говорила, посміюючись і висмоктуючи насолоду з трав'яного стебла; голос був рухливий, картавий, з несподіваними грудними звуками, і ніжно здригалася ямочка на відкритій шиї.

Потім, надвечір, він проводжав її та її подруг до села і, проходячи зеленою лісовою дорогою, що заросла кукільми, повз кульгавої лави, дуже серйозно розповідав: «Макарони ростуть в Італії. Коли вони ще маленькі, їх зуть вермішеллю. Це означає: «Мишини черв'яки».

Він домовився з ними, що завтра повезе їх усіх на човні. Але вона з'явилася без подруг. Біля хиткої пристані він розгорнув гуркітливий ланцюг великого, важкого, червоного дерева шлюпки, відкинув брезент, вкрутив кочети, витягнув весла з довгого ящика, засунув стержень керма в сталеве кільце.

Віддалік рівно шуміли шлюзи водяного млина; вздовж білих складок води, що спадала, рудуватим золотом відливали підпливлі стовбури сосен.

Машенька сіла біля керма, він відштовхнувся багром і повільно став гребти вздовж самого берега парку, де на воді чорними павичиними очима відбивалися густі вільхи, і пурхало багато темно-синіх бабок. Потім він повернув на середину річки, виляючи між парчових островів тину, і Машенька, тримаючи в одній руці обидва кінці мокрої кермової мотузки, іншу руку опускала у воду, намагаючись зірвати глянсово-жовту голівку латаття. Уключини рипіли при кожному натиску весел; він то відкидався, то подавався вперед, і Машенька, що сиділа проти нього біля керма, то віддалялася, то наближалася у своїй синій кофтинці, розкритій на легкій блузці, що дихала.

На річці тепер відбивався лівий, червоний, як теракота, берег, що зверху поріс ялиною та черемхою, у червоній крутизні вирізані були імена та дати, а в одному місці хтось, років десять тому, висік величезне вилісте обличчя. Правий берег був пологий, верес ліловів між плямистими березами. А потім, під мостом, хлинула темна прохолода, зверху був важкий стукіт копит і коліс, і коли знову човен вплив, сонце засліпило, блиснуло на кінцях весел, вихопило віз із сіном, який якраз проїжджав низьким мостом, і зелений скат, і над ним білі колони великої забитої садиби олександрівських часів. А потім спустився до самої річки з обох боків темний бір, і човен з м'яким шурхотом в'їхав у очерет.

А вдома нічого не знали, життя тяглося літнє, знайоме, миле, ледь торкнуте далекою війною, що йшла вже цілий рік. Старий, зеленувато-сірий, дерев'яний будинок, з'єднаний галереєю з флігелем, весело й спокійно дивився кольоровими очима своїх двох скляних веранд на узлісся парку та на помаранчевий крендель садових стежок, що обгинали чорноземну строкатість куртин. У вітальні, де стояли білі меблі, і на скатертині столу,

розшитого трояндами, лежали мармуристі томи старих журналів, жовтий паркет виливався з похилого дзеркала в овальній рамі, і дагеротипи на стінах слухали, як оживало й дзвеніло біле піаніно. Увечері високий синій буфетник у ниткових рукавичках виносив на веранду лампу під шовковим абажуром, і Ганін повертався додому пити чай, ковтати холодні пластівці кислого молока на цій світлій веранді з очеретяним килимом на підлозі та чорними лаврами вздовж кам'яних сходів.

Він тепер щодня зустрічався з Машенькою, по той бік річки, де стояла на зеленому пагорбі порожня біла садиба, і був інший парк, ширший і занедбаний, ніж на мизі.

Перед цією чужою садибою, на високому майданчику над річкою, стояли під липами лави та залізний круглий стіл, з діркою для стоку дощової води. Звідти видно було далеко внизу міст через тінистий закрут і шосе, що піднімалося до Воскресенська. Цей майданчик був їхнім улюбленим місцем.

І одного разу, коли вони зустрілися там у сонячний вечір після бурхливої зливи, на садовому столі опинився хуліганський напис. Сільський бешкетник поєднав їхні імена коротким, грубим дієсловом, безграмотно почавши його з літери "і". Напис зроблений був хімічним олівцем і трохи розплився від дощу. Тут же, на мокрому столі, прилипли сучки, листочки, крейдяні черв'ячки пташиних випорожнень.

І оскільки стіл належав їм, був святий, освячений їхніми зустрічами, то спокійно, мовчки, вони почали стирати пучками трави сирої, фіолетовий розчерк. І коли весь стіл смішно полиловів, і пальці у Машеньки стали такими, ніби вона щойно збирала чорницю, Ганін, відвернувшись і примруженими очима дивлячись уважно на щось жовто-зелене, текуче, спекотне, що було в звичайний час липовим листям, оголосив Машеньці, що давно любить її.

Вони так багато цілувалися в ці перші дні їхнього кохання, що в Машеньки розпухали губи, і на шиї, такій завжди гарячій під вузлом коси, з'являлися ніжні підтьоки. Вона була напрочуд весела, швидше смішна, ніж глузлива. Любила пісеньки, примовки всякі, слівця та вірші. Пісенька у неї погостює два-три дні і потім забудеться, прилетить нова. Так, під час найперших побачень вона все повторювала, картаво і проникливо: "Скрутили Ванічкі руки і ноги, довго томили Ваню в острозі", - і сміялася воркотливим, грудним сміхом: "От здорово-то!"

У ровах тієї пори зріла остання, водянисто-солодка малина; вона надзвичайно любила її, та й взагалі постійно щось смоктала, - стеблинка, листок, льодяник. Ландринівські льодяники вона носила просто в кишені, шматками, що злиплися, до яких прилипали шерстинки, сміття. І духи в неї були недорогі, солодкі, називалися "Тагор". Цей запах, змішаний зі свіжістю осіннього парку, Ганін тепер намагався знову вловити, але, як відомо, пам'ять воскресає все, крім запахів, і зате ніщо так повно не воскресає минулого, як запах колись пов'язаний з ним.

І Ганін на мить відстав від свого спогаду, подумав про те, як міг прожити стільки років без думки про Машеньку, — і одразу знову наздогнав її: вона бігла по темній стежці, що шурхотіла, чорний бант мелькав, як величезна жалібниця, — і Машенька раптом зупинилася, схопилася за його плече і, піднявши ногу, почала терти черевик, що забруднився, об панчошу іншої ноги, — вище, під складками синьої спідниці.

Ганін заснув, лежачи одягнений на нерозкритому ліжку; спогад його розплився і перейшов у сновидіння. Це сновидіння було надзвичайне, рідкісне, і він би знав про що воно, якби на світанку його не розбудив дивний, наче громовий, гуркіт. Він підвівся, прислухався. Грім виявився незрозумілим крестанням і шурхотом за дверима: хтось

тяжко шкребся до неї; ручка, що ледь блищала в тумані світанкового повітря, раптом опустилася і підскочила знову, але двері залишилися зачиненими, хоч і не були замкнені на ключ. Ганін, рухаючись беззвучно і з задоволенням передчуваючи пригоду, сповз із ліжка і, про всяк випадок, стиснувши в кулак ліву руку, правою сильно рвонув двері.

До нього на плече, з розмаху, як величезна, м'яка лялька, ничком впала людина. Від несподіванки Ганін ледь не вдарив його, але відразу відчув, що людина валиться на нього тільки тому, що не в змозі стояти. Він відсунув його до стіни і намацав світло.

Перед ним, спираючись головою об стіну й ловлячи повітря роззявленим ротом, стояв старий Подтягін, босий, у довгій нічній сорочці, розгорнутій на сивих грудях. Очі його, без пенсне, оголені, сліпі, не миготіли, обличчя було кольору сухої глини, великий живіт ходив горою під натягнутим полотном сорочки.

Ганін одразу зрозумів, що старого знову здолав серцевий напад. Він підтримав його, і Подтягін, важко пересуваючи сизі ноги, дістався крісла, звалився в нього, відкинув сіре, раптом спітніле обличчя.

Ганін сунув у глечик рушник і притис обтяжілі мокрі складки до голих грудей старого. Йому здавалося, що в цьому великому, напруженому тілі можуть зараз із різким хрускотом луснути всі кістки.

І раптом Подтягін відпочив, зі свистом випустив повітря. Це було не просто зітхання, а чудова насолода, від якої одразу пожвавилися його риси. Ганін, заховаючи посміхаючись, усе притискав до його тіла мокрий рушник, потирав йому груди, боки.

— Кра... краще, — видихнув старий.

— Сидіть спокійно, — сказав Ганін. — Зараз все пройде.

Подтягін дихав і мукав, ворущачи великими кривими пальцями босих ніг. Ганін прикрив його ковдрою, дав йому випити води, відчинив ширше вікно.

— Не міг... дихати, — насилу промовив Подтягін. — Не міг до вас увійти... так ослаб. Один... не хотів помирати.

— Сидіть смирно, Антоне Сергійовичу. Незабаром день. Покличемо лікаря.

Подтягін повільно потер лоба рукою, задихав рівніше.

— Минуло, — сказав він. — На якийсь час минуло. У мене всі краплі вийшли. Тому було так погано.

— І крапель купимо. Хочете перебратися до мене на ліжко?

— Ні... Я посиджу і піду до себе. Минуло. А завтра вранці...

— Відкладемо до п'ятниці, — сказав Ганін. — Віза не втече.

Подтягін облизав товстим, пухирчастим язиком засохлі губи:

— Мене в Парижі давно чекають, Левко. А племінниця не має грошей вислати мені на дорогу. Ех-ма...

Ганін сів на підвіконня (і миттю подумав: "Я так сидів зовсім недавно, але де?") і раптом згадав — кольорову глибину альтанки, білий відкидний столик, дірку на шкарпетці).

— Погасить, будь ласка, світло, голубчику, — попросив Подтягін. — Боляче очам.

У напівтемряві все здалося дуже дивним: і шум перших поїздів, і ця велика сива тінь у кріслі, і блиск пролітої води на підлозі. І все це було набагато таємничіше і смутніше за ту безсмертну дійсність, якою жив Ганін.

Розділ ІХ

Вранці Колін заварював для Горноцветова чай. Цього четверга Горноцветов мав рано поїхати за місто, щоб побачити балерину, що набирала трупу, і тому всі в будинку ще спали, коли Колін, у надзвичайно брудному японському халатику і в пошарпаних черевиках на босу ногу, поплентався до кухні за окропом. Його кругле, нерозумне, дуже російське обличчя, з кирпатим носом і синіми важкими очима (сам він думав, що схожий на верленівського “напів-п'єрро, напів-гаврош”, було пом'яте і лисніло, біляве волосся, ще не причесане на косий ряд, падали поперек чола, вільні шнурки черевиків зі звуком дрібного дощу похльостували об підлогу, він по-жіночому надував губи, пораючись з чайником, а потім почав щось муркотіти, тихо і зосереджено. Горноцветов закінчував одягатись, зав'язував бантиком плямисту краватку перед дзеркалом, сердячись на прищ, щойно зрізаний при голінні і з якого тепер сочилась жовта кров крізь щільний шар пудри. Обличчя в нього було темне, дуже правильне, довгі загнуті вії надавали його карим очам ясний, невинний вираз, чорне коротке волосся трохи кучерявилося, він по-кучерські голив ззаду ший і відпускав бачки, які двома темними смужками загиналися вздовж вух. Був він, як і його приятель, невисокого зросту, дуже худий, з чудово розвиненими м'язами ніг, але вузький у грудях і у плечах.

Вони потоваришували відносно недавно, танцювали в російському кабаре десь на Балканах і місяці зо два тому приїхали до Берліна у пошуках театральної фортуни. Особливий відтінок, таємнича манірність дещо відокремлювала їх від інших пансіонерів, але, щиро кажучи, не можна було ганьбити голубине щастя цього невинного подружжя.

Колін, після відходу друга, залишившись один у неприбраній кімнаті, відкрив прилад для обробки нігтів і, впівголосу наспівуючи, почав підрізувати собі задирки. Надмірною охайністю він не відрізнявся, зате нігті тримав у відмінному порядку.

У кімнаті важко пахло ориганом і потом; у мильній воді плавав пучок волосся, висмикнутого з гребінця. По стінах піднімали ніжку балетні знімки; на столі лежало велике розкрите віяло і поруч з ним — брудний крохмальний коміречень.

Колін, помилувавшись на рожевий блиск очищених нігтів, ретельно вимив руки, натер обличчя і ший туалетною водою, запашною до нудоти, скинувши халат, пройшовся голяка на пуантах, підстрибнув з швидкою ножною тріллю, швидко одягнувся, напудрив ніс, підвів очі і, застібнувши на всі гудзики сіре, в талію, пальто, пішов прогулятися, рівним рухом піднімаючи і опускаючи кінець чепурної тростини.

Повертаючись додому до обіду, він обігнав біля парадних дверей Ганіна, який щойно купував в аптеці ліки для Подтягіна. Старий почував себе добре, щось пописував, ходив по кімнаті, але Клара, порадившись із Ганіним, вирішила не пускати його сьогодні з дому.

Колін, підійшовши ззаду, стиснув Ганіну руку вище ліктя. Той обернувся:

— А, Колін... добре погуляли?

— Алек сьогодні поїхав, — заговорив Колін, підводячись поряд із Ганіним сходами. — Я дуже хвилююся, чи отримає він ангажемент...

— Так, так, — сказав Ганін, який зовсім не знав, про що з ним говорити.

Колін засміявся:

— А Алфьоров учора знову застряг у ліфті. Тепер ліфт не діє.

Він повів набалдашником тростини по перилу і подивився на Ганіна з сором'язливою усмішкою:

— Можна у вас посидіти трохи? Мені щось дуже нудно сьогодні...

«Ну, ти, брате, не надумай з нудьги загравати до мене», — подумки огризнувся Ганін, відчиняючи двері пансіону, і вголос відповів:

— На жаль, я зараз зайнятий. Іншим разом.

— Як шкода, — протягнув Колін, входячи за Ганіним і прикриваючи за собою двері. Двері не піддалися, хтось ззаду просунув велику, коричневу руку, і звідти басистий берлінський голос гримнув:

— Одну мить, панове!

Ганін і Колін озирнулися. Поріг переступив вусатий, огрядний листоноша.

— Тут живе гер Алфьоров?

— Перші двері ліворуч, — сказав Ганін.

— Дякую, — на пісенний лад прогудів листоноша і постукав у вказаний номер.

То була телеграма.

— Що таке? Що таке? Що таке? — судорожно белькотів Алфьоров, незграбними пальцями розгортаючи її. Від хвилювання він не одразу міг прочитати наклеєну стрічку блідих нерівних букв: "priyidu subotu 8 ranku". Алфьоров раптом зрозумів, зітхнув і перехрестився.

— Слава тобі. Господи... Приїжджає!..

Широко посміхаючись і потираючи свої кістляві стегна, він сів на ліжку і почав хитатися туди-сюди. Його водянисто-блакитні очі швидко миготіли, борідка кольору гною золотилася в косому потоці сонця.

— Зер гут, — бурмотів він. — Післязавтра — субота. Зер гут. Чоботи в якому вигляді! Машенька здивується. Нічого, якось проживемо. Квартирку наймемо, дешево. Вона вже вирішить. А поки що тут поживемо. Благо: двері є між кімнатами.

Незабаром він вийшов у коридор і постукав у сусідній номер.

Ганін подумав: «Що це мені сьогодні спокою не дають?»

— Ось що, Глібе Львовичу, — безперечно почав Алфьоров, круговим поглядом обводячи кімнату, — коли ви думаєте з'їхати?

Ганін з роздратуванням глянув на нього:

— Мене звати Лев. Постарайтеся запам'ятати.

— Адже до суботи з'їдете? — спитав Алфьоров і подумки роздумував: "Постіль треба буде інакше. Шапу від прохідних дверей відставити..."

— Так, з'їду, — відповів Ганін і знову, як тоді за обідом, відчув гостру незручність.

— Ну, от і добре, — збуджено підхопив Алфьоров. — Вибачте за занепокоєння, Глібе Львовичу.

І востаннє окинувши поглядом кімнату, він зі стуком вийшов.

— Дурень... — пробурмотів Ганін. — До біса його. Про що я так добре думав зараз... Ах, так... ніч, дощ, білі колони.

— Лідія Миколаївно! Лідія Миколаївна! — голосно кликав маслянистий голос Алфьорова в коридорі.

«Життя від нього немає, — зло подумав Ганін. — Не обідатиму сьогодні тут. Досить».

На вулиці асфальт відливав фіолетовим блиском; сонце плуталося у колесах автомобілів. Поруч із кабачком був гараж; проймання його воріт зяло темрявою, і звідти ніжно пахнуло карбідом. І цей випадковий запах допоміг Ганіну згадати ще живіше той російський, дощовий серпень, той потік щастя, який тіні його берлінського життя весь ранок так настирливо переривали.

Він виходив зі світлої садиби в чорний, дзюркотливий сутінок, запалював нижній вогонь у ліхтарику велосипеда, — і тепер, коли він випадково вдихнув карбід, все йому згадалося відразу: мокра трава, що хльоскає по ікрі, що рухається, по спицях коліс, коло

молочного світла і розчиняючи п'ятьму, з якої виникали: то зморшкувата калюжа, то блискучий камінчик, то гноєм оббиті дошки мосту, то, нарешті, хвіртка, що крутиться, крізь яку він протискався, зачіпаючи плечем м'яке мокре листя акацій.

І тоді в темряві, що струмувала, виступали з тихим обертанням колони, обмиті все тим же ніжним, білим світлом велосипедного ліхтарика, і там, на шестиколонному критому пероні чужої забитої садиби його зустрів запахний холодок, змішаний запах духів і промоклого шевйоту, і цей осінній, цей дощовий поцілунок був такий довгий і такий глибокий, що потім пливли в очах великі, світлі, тремтливі плями, і ще сильніше здавався розлогий, багато листяний, шелестливий шум дощу. Мокрим пальцями він відкривав скляні дверцята ліхтарика, гасив вогник. Вітер напірав з темряви важко та волого. Машенька, сидячи поруч на балюстраді, що облупилася, гладила йому віскі холодною долонькою, і в темряві він розрізняв невиразний кут її промоклого банта і усміхнений блиск очей.

Дощова сила в липах перед пероном, у темній темряві, що клубилася, прокочувала широким поривом, і рипіли стовбури, схоплені залізними скріпами для підтримки їхньої старезної могутності. І під шум осінньої ночі він розстібав їй кофтинку, цілував її в гарячу ключицю; вона мовчала, — тільки трохи блищали очі, — і шкіра на її відкритих грудях повільно остигала від дотиків його губ і сирого нічного вітру. Вони говорили мало, говорити було занадто темно. Коли він, нарешті, запалював сірник, щоб подивитися на годинник, Машенька мружилася, відкидала з щоби мокре пасмо. Він обіймав її однією рукою, другою котив, штовхаючи за сідло, велосипед, — і у мрякливій темряві вони тихо йшли геть, спускалися по стежці до мосту і там прощалися — довго, сумно, наче перед тривалою розлукою.

І тієї чорної, бурхливої ночі, коли, напередодні від'їзду до Петербурга до початку шкільного року, він востаннє зустрівся з нею на цьому пероні з колонами, трапилося щось страшне і несподіване, символ, можливо, всіх майбутніх блюзнірств. Цієї ночі особливо шумно йшов дощ, і особливо ніжною була їхня зустріч. І раптом Машенька скрикнула, зістрибнула з поручнів. І при світлі сірника Ганін побачив, що віконниця одного з вікон, що виходять на перон, відвернута, що до чорного скла зсередини притискається, сплющивши білий ніс, людське обличчя. Воно рушило, ковзнуло геть, але обидва вони встигли впізнати рудуваті вихори і витріщений рот сина сторожа, зубоскала і бабника років двадцяти, що завжди траплявся їм в алеях парку. І Ганін одним шаленим стрибком кинувся до вікна, просадив спиною хряснуле скло, ввалився в крижану імлу і з розмаху вдарився головою в чиїсь міцні груди, які ікнули від поштовху. І наступної миті вони зчепилися, покотилися по гулкому паркету, зачіпаючи в темряві мертві меблі в чохлах, і Ганін, вивільнивши праву руку, почав бити кам'яним кулаком по мокрому обличчю, що раптом опинився під ним. І тільки коли сильне тіло, притиснуте ним до підлоги, раптом обм'якло і стало стогнати, він підвівся і важко дихаючи, тикаючись у темряві в якісь м'які кути, дістався до вікна, виліз знову на перон, відшукав плачучу, перелякану Машеньку — і тоді помітив, що з рота тече щось тепле, залізисте, і що руки порізані осколками скла. А вранці він поїхав до Петербурга — і по дорозі на станцію, що з вікна глухо й м'яко стукаючої карети, побачив Машеньку, що йшла краєм шосе разом із подругами. Стінка, оббита чорною шкірою, миттєво закрила її, і оскільки він був не один у кареті, то він не наважився глянути в заднє овальне віконце.

Доля в цей останній серпневий день дала йому наперед скуштувати майбутньої розлуки з Машенькою, розлуки з Росією.

Це було пробним випробуванням, таємничим передчуттям; особливо сумно йшли одна за одною в сіру каламуть палаючі горобини, і здавалося неймовірним, що навесні він знову побачить ці поля, цей валун на юру, ці задумливі телеграфні стовпища.

У петербурзькому будинку все здалося по-новому чистим і світлим, і позитивним, як це завжди буває після повернення з села. Почалася школа, — він був у сьомому класі, вчився недбало. Випав перший сніг, і чавунні огорожі, спини похмурих коней, дрова на баржах покритися білим, пухкуватим шаром.

І лише у листопаді Машенька переселилася до Петербурга. Вони зустрілися під тією аркою, де в опері Чайковського гине Ліза. Валив стрімкий, крупний м'який сніг у сірому, як матове скло, повітрі. І Машенька в це перше петербурзьке побачення здалася трохи чужою, тому, можливо, що була в капелюсі і в шубці. З цього дня почалася нова — снігова — епоха їхнього кохання. Зустрічатися було важко, довго блукати на морозі було болісно, шукати теплої самотності в музеях і в кінематографах було найболючіше — і недарма в тих частих, пронизливо ніжних листах, які вони в порожні дні писали один одному (він жив на Англійській на Караваній), обидва згадували про стежки парку, про запах листопада, як про щось немислимо дороге і вже незворотне: можливо, тільки роздмухували любов свою, а, можливо, справді розуміли, що справжнє щастя минуло. І вечорами вони дзвонили один одному, — дізнатися, чи отримано листа, і де і коли зустрітись: її смішна вимова була ще чарівніша в телефоні, вона говорила короткі віршики і тепло сміялася, притискала до грудей слухавку, і йому здавалося, що він чує стукіт її серця.

Так вони говорили годинами.

Вона ходила тієї зими в сірій шубці, що трохи робила її товстішою, і в замшевих гетрах, одягнених прямо на тонкі кімнатні черевички. Він ніколи не бачив її застудженої, навіть змерзлої. Мороз, хуртовина лише оживляли її, і в крижаних вихорах у темному провулку він оголював їй плечі, сніжинки лоскотали її, вона посміхалася крізь мокрі вії, притискала до себе його голову, і пухкий сніжок обсипався з його каракулевої шапки на її голі груди.

Ці зустрічі на вітрі, на морозі більше мучили його, ніж її. Він відчував, що від цих недосконалих зустрічей дрібніше, протирається кохання. Будь-яке кохання вимагає усамітнення, прикриття, притулку, а в них притулку не було. Їхні сім'ї не знали один одного; ця таємниця, яка спершу була такою чудовою, тепер заважала їм. І йому починало здаватися, що все видужає, якщо вона, хоча б у мебльованих номерах, стане його коханкою, — і ця думка жила в ньому якось окремо від самого бажання, яке вже слабшало під тортурами мізерних дотиків.

Так проблукали вони всю зиму, згадуючи село, мріючи про майбутнє літо, іноді сварячись і ревнуючи, потискуючи один одному руки під волохатою, плешивою порожниною легких кучерських санок, — а на самому початку нового року Машеньку відвезли до Москви.

І дивно: ця розлука була для Ганіна полегшенням. Він знав, що влітку вона повернеться в дачне місце під Петербургом, він спершу багато думав про неї, уявляв нове літо, нові зустрічі, писав їй ті самі пронизливі листи, а потім став писати рідше, а коли сам переїхав на дачу в перші дні травня, то й зовсім писати перестав. І в ці дні він встиг зійтись і порвати з ошатною, милою, білявою дамою, чоловік якої воював у Галичині.

І потім Машенька повернулася.

Голос її слабо й далеко спалахнув, у телефоні тремтів гул, як у морській раковині, часом ще більш далекий перехресний голос перебивав, вів з кимось розмову в четвертому вимірі: дачний телефонний апарат був старий, з обертальною ручкою, — і між ним і Машенькою було верст п'ятдесят гулкового туману.

— Я приїду, — кричав у слухавку Ганін. — Я говорю, що приїду. На велосипеді вийде дві години.

— ...Не хотів знову у Воскресенську. Ти слухаєш? Тато нізащо не хотів знову зняти дачу у Воскресенську. Від тебе до сюди п'ятдесят...

— Не забудьте привезти штиблети, — м'яко й байдуже промовив перехресний голос.

І знову в дзижченні прозирала Машенька точно в перевернутому телескопі. І коли вона зовсім зникла, Ганін притулився до стіни і відчув, що в нього горять вуха.

Він виїхав близько третьої години дня, у відкритій сорочці та футбольних трусиках, у гумових черевиках на босу ногу. Вітер був у спину, він їхав швидко, вибираючи гладкі місця між гострими каменями на шосе, і згадував, як проїжджав повз Машеньку минулого липня, коли ще не був з нею знайомий.

На п'ятнадцятій версті лопнула задня шина, і він довго лагодив її, сидячи на краю канави. Над полями, з обох боків шосе, дзвеніли жайворонки; прокотив у хмарі пилу сірий автомобіль із двома офіцерами у совиних окулярах. Поміцніше надувши полагоджену шину, він поїхав далі, відчуваючи, що не розрахував, запізнився вже на годину. Звернувши із шосе, він поїхав лісом, стежкою, вказаною перехожим чоловіком. І потім повернув знову, та неправильно, і довго їздив, раніше, ніж потрапив на правильну дорогу. Він відпочив і поїв у селі і, коли залишалося всього дванадцять верст, переїхав гострий камінчик, і знову свиснула і осіла та сама шина.

Було вже темно, коли він приїхав до дачного містечка, де жила Машенька. Вона чекала його біля воріт парку, як було домовлено, але вже не сподівалася, що він приїде, бо чекала вже з шостої години. Побачивши його, вона від хвилювання оступилася, мало не впала. На ній була біла прозора сукня, яку Ганін не знав. Бант зник, і тому її чарівна голова здавалася меншою. У підібраному волоссі синіли волошки.

У цей дивний, обережно-темніючий вечір, у липовому сутінку широкого міського парку, на кам'яній плиті, вбитій у мох, Ганін, за одну недовгу годину, покохав її гостріше, ніж колись, і розлюбив її наче назавжди.

Вони спочатку говорили тихо і блаженно, — про те, що ось так довго не бачилися, про те, що на моху, як крихітний семафор, блищить світлячок. Її милі-милі татарські очі близько ковзали біля його обличчя, біла сукня наче мерехтіла в темряві, — і, Боже мій, цей запах її, незрозумілий, єдиний у світі...

— Я твоя, - сказала вона. — Роби зі мною, що хочеш...

Мовчки, з серцем, що б'ється, він нахилився над нею, забродив руками по її м'яких, холоднуватих ногах. Але в парку були дивні шарудіння, хтось наче все наближався з-за кущів; колінам було твердо і холодно на кам'яній плиті; Машенька лежала надто покійно, надто нерухомо.

Він застиг, потім ніяково усміхнувся.

— Мені здається, що хтось іде, — сказав він і підвівся.

Машенька зітхнула, оправила смутно біліле плаття, встала теж.

І потім, коли вони йшли до воріт плямистою від місяця доріжкою, Машенька підбрала з трави блідо-зеленого світляка. Вона тримала його на долоні, нахиливши

голову, і раптом розсміялася, сказала з трохи сільським ужимочком: "Взагалі-то — просто холодний черв'ячок".

І в цей час Ганін, втомлений, невдоволений собою, змерзлий у своїй легкій сорочці, думав про те, що все скінчено, Машеньку він розлюбив, і коли через кілька хвилин він покотив у місячну імлу додому по блідій смузі шосе, то знав, що більше до неї не приїде.

Літо пройшло; Машенька не писала, не телефонувала, він же був зайнятий іншими справами, іншими почуттями.

Знову на зиму він повернувся до Петербурга, прискореним порядком у грудні тримав випускні іспити, вступив до Михайлівського юнкерського училища. І наступного літа, вже в рік революції, він ще раз побачився з Машенькою.

Він був на пероні Варшавського вокзалу. Вечоріло. Щойно подали дачний поїзд. В очікуванні дзвінка, він гуляв туди-сюди по замизканій платформі і, дивлячись на зламану багажну тачку, думав про щось інше, про вчорашню пальбу перед Гостинним Двором, і разом з тим був роздратований думкою, що не міг додзвонитися на дачу, і що доведеться плестися зі станції на візнику.

Коли брязнув третій дзвінок, він підійшов до єдиного у потязі синього вагона, почав залазити на майданчик, — і на майданчику, дивлячись на нього зверху, стояла Машенька. За рік вона змінилася, трохи, здається, схудла і була в незнайомому синьому пальті з пояском. Ганін ніяково привітався, вагон грукнув буферами, поплив. Вони лишилися стояти на майданчику. Машенька, мабуть, бачила його раніше і навмисне залізла в синій вагон, хоч їздила завжди жовтим, і тепер з квитком другого не хотіла йти до відділення. В руках у неї була плитка шоколаду Блігкен та Робінсон; вона одразу відламала шматок, запропонувала.

І Ганіну було страшно сумно дивитись на неї, — щось боязке, чуже було у всій її зовнішності, посміювалася вона рідше, все відвертала обличчя. І на ніжній шиї були лілуваті синці, тіньове намисто, що дуже йшло до неї. Він розповідав якусь нісенітницю, показував садна від кулі на чоботі, говорив про політику. А вагон гуркотів, потяг мчав між димних торф'яних боліт у жовтому потоці вечірньої зорі; торф'яний сірий дим м'яко і низько стелився, утворюючи ніби дві хвилі туману, між якими мчав поїзд.

Вона злізла на першій станції, і він довго дивився з майданчика на її синю постать, і чим далі вона відходила, тим ясніше йому ставало, що він ніколи не розкохає її. Вона не озирнулася. З сутінків важко і пухнасто пахло черемхою.

Коли поїзд рушив, він увійшов до відділення, і там було темно, бо в порожньому вагоні кондуктор не вважав за потрібне запалити недогарки у ліхтарях. Він ліг горілиць на смугастий матрац лавки і в проїму дверцят бачив, як за коридорним вікном піднімаються тонкі дроти серед диму торфу і смаглявого золота заходу сонця. Було дивно й моторошно мчати в цьому порожньому, тряскому вагоні між сірих потоків диму, і дивні думки приходили в голову, ніби все це вже було колись, — отак лежав, підперши руками потилицю, в наскрізній темряві, що гуркотить, і так от повз вікна, шумно і широко, пропливав димний захід сонця.

Більше він з Машенькою не бачився.

Розділ X

Шум підкотив, хлинув, біда хмара заволокла вікно, склянка забрязкала на рукомийнику. Потяг пройшов, і тепер у вікні знову розкинулася віялова пустеля рейок. Ніжний і туманний Берлін, у квітні, надвечір.

Цього четверга, в сутінки, коли все глухіше гул поїздів, до Ганіна зайшла, страшенно хвилюючись, Клара — передати йому Людмилини слова: «Скажи йому так, — бурмотала Людмила, коли від неї йшла подруга. — Так скажи: що я не з тих жінок, яких кидають. Я сама вмію кидати. Скажи йому, що я від нього нічого не вимагаю, не хочу, але вважаю свинством, що він не відповів на листа. Я хотіла попроситися з ним по-дружньому, запропонувати йому, що нехай кохання не буде, але нехай залишаться найпростіші дружні стосунки, а він не потрудився навіть зателефонувати. Передай йому, Klaro, що я бажаю йому бажаю будь-якого щастя з його німкенюю і знаю, що він не так скоро забуде мене”.

— Звідки взялася німкеня? — скривився Ганін, коли Клара, незважаючи на нього, швидким, тихим голосом передала йому все це. — І взагалі, чому вона втручає вас у цю справу. Дуже все це нудно.

— Знаєте що, Лево Глібовичу, — раптом вигукнула Клара, огорнувши його своїм вологим поглядом, — ви просто дуже недобрий... Людмила про вас думає тільки добре, ідеалізує вас, але якби вона все про вас знала...

Ганін з добродушним подивом дивився на неї. Вона зніяковіла, злякалася, опустила знову очі.

— Я лише передаю вам, бо вона сама просила, — тихо сказала Клара.

— Мені треба їхати, — після мовчання спокійно заговорив Ганін. — Ця кімната, ці поїзди, куховарство Еріки — набридли мені. До того ж гроші мої закінчуються, скоро доведеться знову працювати. Я думаю в суботу залишити Берлін назавжди, махнути на південь землі, до якогось порту...

Він замислився, стискаючи та розтискаючи руку.

— Втім, я нічого не знаю... є одна обставина... Ви б дуже здивувалися, якби довідалися, що я задумав... У мене дивовижний, нечуваний план. Якщо вийде, то вже післязавтра мене в цьому місті не буде.

"Який він, справді, дивний", — думала Клара, з тим щемливим почуттям самотності, яке завжди опановує нами, коли людина, нам дорога, вдається до мрії, в якій нам немає місця.

Дзеркально-чорні зіниці Ганіна розширилися, ніжні, часті вії надавали щось пухнасте, тепле його очам, і спокійна усмішка задумливості трохи підводила його верхню губу, з-під якої білою смужкою блищали рівні зуби. Темні, густі брови, що нагадували Кларі обрізки дорогого хутра, то сходилися, то розступалися, і на чистому лобі з'являлися і зникали м'які зморшки. Помітивши, що Клара дивиться на нього, він переморгнув віями, провів рукою по обличчю і згадав, що хотів їй сказати:

— Так. Я їду, і все припиниться. Ви так просто їй і скажіть: Ганін, мовляв, їде і просить не поминати його лихом. От і все.

Розділ XI

У п'ятницю вранці танцівники розіслали решті чотирьом мешканцям таку записку:
Зважаючи на те, що:

1. Пан Ганін нас залишає.

2. Пан Подтягін залишати збирається.
3. До пана Алфьорова завтра приїжджає дружина.
4. М-лле Кларі виповнюється двадцять шість років.

і 5. Ті, що нижче підписалися отримали в цьому місті ангажемент — через це влаштовується сьогодні о десятій годині пополудні в номері шостого квітня — свято.

— Гостинні юнаки, — усміхнувся Подтягін, виходячи з дому разом із Ганіним, який взявся супроводжувати його до поліції. — Куди це ви їдете, Левко? Далеко загнете? Так... Ви — вільний птах. Ось мене в юності мучило бажання мандрувати, пожирати світло Боже. Здійснилося, нічого сказати...

Він зіщулився від свіжого весняного вітру, підняв комір пальта, темно-сірого, чистого, з величезними кістяними гудзиками. Він ще відчував у ногах смокчучу слабкість, що залишилася після припадку, але сьогодні йому було якось легко, весело від думки, що тепер уже, напевно, скінчиться метушня з паспортом, і він отримає можливість хоч завтра поїхати до Парижа.

Величезний, багряний будинок центрального поліцейського управління виходив відразу на чотири вулиці; воно було збудовано в грізному, але дуже поганому готичному стилі, з тьмяними вікнами, з дуже цікавим двором, через який не можна було проходити, і з безпристрасним поліцейським біля головного порталу. Стрілка на стіні вказувала через вулицю на майстерню фотографа, де за двадцять хвилин можна було отримати своє жалюгідне зображення: півдюжини однакових фізіономій, з яких одна наклеювалася на жовтий аркуш паспорта, ще одна надходила до поліцейського архіву, а інші, мабуть, розходилися приватними колекціями чиновників.

Подтягін і Ганін увійшли в широкий сірий коридор. Біля дверей паспортного відділення стояв столик, і сивий, з вусами чиновник видавав квитки з номерами, зрідка, як шкільний вчитель, поглядаючи через окуляри на невеликий різноплемянний натовп.

— Вам треба стати в чергу і взяти номер, — сказав Ганін.

— Цього я й не робив, — пошепки відповів старий поет. — Прямо проходив у двері...

Отримавши за кілька хвилин квиток, він зрадів, став ще більше схожим на товсту морську свинку.

У голій кімнаті, де за низькою перегородкою, в задушливій хвилі сонця, сиділи за своїми столами чиновники, знову був натовп, який, здавалося, тільки потім і прийшов, щоб дивитися на те, як ці похмурі панове пишуть.

Ганін протиснувся вперед, тягнучи за рукав Подтягіна, який довірливо сопів.

Через півгодини, здавши подтягінський паспорт, вони перейшли до іншого столу, — знову була черга, тиснява, чийсь гнилий подих, і, нарешті, за кілька марок жовтий лист був повернутий, уже прикрашений чарівним тавром.

— Ну, тепер гайда в консульство, — радісно кречкував Подтягін, коли вони вийшли з грізного на вигляд, але загалом нудного закладу. — Тепер справа в капелюсі. Як це ви, Лево Глібовичу дорогий, так спокійно з ними говорили? А я в минулі рази як мучився... Давайте, на імперіал ліземо. Яке, проте, щастя. Я навіть, знаєте, спітнів.

Він перший видерся по гвинтовій драбинці, кондуктор зверху бабахнув долонею об залізний борт, автобус рушив. Повз попливли будинки, вивіски, сонце у вітринах.

— Наші онуки ніяк не зрозуміють цієї нісенітничі з візами, — говорив Подтягін, благоговійно розглядаючи свій паспорт. — Ніяк не зрозуміють, що в простому штемпелі могло бути стільки людського хвилювання... Як ви думаєте, — раптом схаменувся він, — мені тепер французи, мабуть, візу поставлять?

— Ну, звісно, поставлять, — сказав Ганін. — Вам же повідомили, що є дозвіл.

— Мабуть, завтра поїду, — посміювався Подтягін. — Поїдемо разом, Левко. Добре буде у Парижі. Ні, та ви тільки подивіться, яка у мене пика!

Ганін через його руку глянув на паспорт, на знімок у куточку. Знімок, певно, був чудовий: здивоване розпухле обличчя плавало в сірій каламуті.

— А в мене аж два паспорти, — сказав з усмішкою Ганін. — Один російський, справжній, тільки дуже старий, а другий польський, фальшивий. По ньому і живу.

Подтягін, платячи кондуктору, поклав свій жовтий листок на сидіння, поруч із собою, вибрав із кількох монет на долоні сорок пфенігів, підняв очі на кондуктора:

— Генуху?

Потім бочком глянув на Ганіна.

— Що це ви кажете, Лево Глібовичу? Підроблений?

— Саме так. Мене, дійсно, звати Лев, але прізвище зовсім не Ганін.

— Як же це так, голубчику, — здивовано витріщав очі Подтягін і раптом схопився за капелюх, — дув сильний вітер.

— Так. Були справи, — задумливо промовив Ганін. — Років зо три тому. Партизанський загін. В Польщі. І так далі. Я колись думав: проберуся до Петербурга, підніму повстання... А тепер якось смішно та зручно з цим паспортом.

Подтягін раптом розплющив очі, похмуро сказав:

— Мені, Левку, сьогодні Петербург снився. Іду Невським, знаю, що Невський, хоча нічого схожого. Будинки — косими кутами, суцільна футуристика, а небо чорне, хоч знаю, що день. І перехожі зиркають на мене. Потім переходить вулицю людина і цілиться мені в голову. Я часто бачу це. Страшно, — ох, страшно, — що коли нам сниться Росія, ми бачимо не її красу, яку пам'ятаємо наяву, а щось жахливе. Такі, знаєте, сни, коли небо валиться і пахне кінцем світу.

— Ні, — сказав Ганін, — мені сниється тільки краса. Той самий ліс, та сама садиба. Тільки іноді буває якось порожньо, незнайомі просіки. Але це нічого. Нам тут вилазити, Антоне Сергійовичу.

Він зійшов гвинтовою драбинкою, допоміг Подтягіну ступити на асфальт.

— Вода славно виблискує, — зауважив Подтягін, насилу дихаючи і вказуючи розчепіреною рукою на канал.

— Обережно, — велосипед, — сказав Ганін. — А консульство геть там, праворуч.

— Прийміть мою щирю подяку, Лево Глібовичу. Я один би ніколи не скінчив цієї паспортної канітелі. Полегшало. Прощавай, Дойтчланд.

Вони увійшли до будівлі консульства і почали підніматися сходами. Подтягін на ходу пошарив у кишені.

— Ходімо, — обернувся Ганін.

Але старий все нишпорив.

Розділ XII

До обіду зібралось лише четверо пансіонерів.

— Що ж наші, так запізналися? — весело промовив Алфьоров.

— Мабуть, нічого в них не вийшло.

Від нього так і несло радісним очікуванням. Напередодні він ходив на вокзал, дізнався про точну годину приходу північного поїзда: 8,05. Вранці чистив костюм, купив

пару нових манжет, букет конвалії. Грошові справи його ніби видужували. Перед обідом він сидів у кафе з похмурим голеним паном, який пропонував йому, безперечно, вигідну комбінацію. Його розум, який звик до цифр, був тепер заповнений одним числом, ніби десятковим дробом: вісім кома нуль п'ять. То був відсоток щастя, який, поки що, видавала доля. А завтра... Він жмурився і шумно зітхав, уявляючи собі, як завтра, рано-ранці, піде на вокзал, як чекатиме на платформі, як хлине поїзд...

Він зник по обіді; танцюристи, схвильовані, як жінки, майбутнім торжеством, пішли: вийшли під ручку купувати дрібні страви.

Одна Клара залишилася вдома: у неї боліла голова, нили тонкі кістки повних ніг; це вийшло недоречно, адже нині було її свято. “Мені сьогодні двадцять шість років,— думала вона,— і завтра їде Ганін. Він поганий чоловік, обманює жінок, здатний на злочин... Він може спокійно дивитися мені у вічі, хоча знає, що бачила, як він збирався вкрасти гроші. І все-таки він весь — чудовий, я буквально цілий день думаю про нього. І немає надії...”

Вона подивилася на себе в дзеркало: обличчя було блідіше від звичайного; на лобі, під низьким каштановим пасмом, з'явився легкий висип; під очима були жовтуваті-сірі тіні. Лосниста чорна сукня, яку вона одягала день у день, їй набридла нестерпно; на темно-прозорій панчосі, по шву, дуже помітно чорніла штопка; покривився каблучок.

Близько п'ятої Подтягін та Ганін повернулися. Клара почула їхні кроки і визирнула. Подтягін, блідий, як смерть, у розчахнутому пальті, тримаючи в руці комір і краватку, мовчки пройшов у свою кімнату і замкнув двері на ключ.

— Що трапилось? — пошепки запитала Клара.

Ганін цокнув язиком:

— Паспорт загубив, а потім був напад, тут, перед будинком. Я ледве дотягнув його. Ліфт не діє, — біда. Ми по всьому місту нишпорили.

— Я піду до нього, — сказала Клара, — треба ж його заспокоїти.

Подтягін не відразу її впустив. Коли він, нарешті, відімкнув, Клара ахнула, побачивши його каламутне, засмучене обличчя.

— Чули? — сказав він із сумною усмішкою. — Такий собі я старий ідіот. Адже все вже було готове, — і нате вам... Схопився...

— Де ж це ви впустили його, Антоне Сергійовичу?

— Отож бо: упустив. Поетична вільність... Запропасти паспорт. Хмара у штанах, нема чого сказати. Ідіотина!

— Може, хтось підбере, — співчутливо сказала Клара.

— Яке там... Це означає — доля. Долі не уникнути. Не виїхати мені звідси. Так на роду було написано...

Він тяжко сів.

— Погано мені, Кларо... На вулиці так задихнувся, що думав: кінець. Ах, ти, Боже мій, просто тепер не знаю, що робити далі. Хіба що — у ящик зіграти...

Розділ XIII

А Ганін, повернувшись до себе, почав укладатися. Він витяг з-під ліжка дві запарошених, шкіряних валізи, — одна у картатому чохлі, друга гола, смагляво-жовта, з блідими слідами наклейок, — і весь вміст вивалив на підлогу. Потім він вийняв із тряскої, скрипучої темряви чорний костюм, худу пачку білизни, пару важких бурих чобіт з

мідними кнопками. З нічного столика він витяг різноманітні штучки, колись кинуті туди: сірі грудочки брудних носових хусток, тонкі ножі для гоління з підтіками іржі навколо просвердлених дірочок, старі газети, видові листівки, жовті, як кінські зуби, чітки, рвану шовкову шакарпетку, що втратила свою пару.

Ганін скинув піджак і, опустившись навколішки серед цього сумного пильного мотлоху, почав розбиратися в ньому, прикидати, що взяти, що знищити.

Раніше за все він уклав костюм і чисту білизну, потім браунінг і старі, сильно потерті в паху, галіфе.

Роздумуючи, що має піти далі, він помітив чорний гаманець, який упав під стілець, коли він випорожнював валізу. Він підняв його, відкрив було, з усмішкою, думаючи про те, що в ньому лежить, але сказавши собі, що треба якнайшвидше вкластися, сунув гаманець у задню кишеню штанів і став швидко і нерозбірливо кидати у відкриті валізи: грудки брудної білизни, російські книжки, бозна звідки забрідші до нього, і всі ті дрібні, чимось милі предмети, до яких очі і пальці так звикають, і які потрібні тільки для того, щоб людина, яка вічно приречена на новосілля, відчувала себе хоча б трохи вдома, викладаючи всоте з валізи легку, ласкаву, людську потерть.

Уклавшись, Ганін замкнув обидві валізи, поставив їх поряд, набив сміттєвий кошик трупами газет, оглянув усі кути спорожнілої кімнати і пішов до господині розплачуватися.

Лідія Миколаївна, сидячи дуже прямо у кріслі, читала, коли він увійшов. Її такса м'яко сповзла з ліжка і забила у маленькій істериці відданості біля ніг Ганіна.

Лідія Миколаївна, зрозумівши, що він уже тепер неодмінно поїде, засмутилася. Вона любила велику спокійну постать Ганіна, та й взагалі дуже звикала до мешканців, і було щось подібне до смерті в їхніх неминучих від'їздах.

Ганін заплатив за останній тиждень, поцілував легку, як бляклий лист, руку.

Ідучи назад коридором, він пригадав, що сьогодні танцюристи кликали його на вечірку, і вирішив поки не йти: кімнату в готелі завжди можна винайняти, хоч за опівніч.

«А завтра приїжджає Машенька, — вигукнув він про себе, обвівши блаженними, трохи зляканими очима стелю, стіни, підлогу. — Завтра ж я відвезу її», — подумав він з тим самим глибоким уявним трепетом, з тим самим розкішним зітханням усієї істоти.

Швидким рухом він вийняв чорний гаманець, у якому зберігав п'ять листів; він одержав їх, коли вже був у Криму. І тепер він миттєво пригадав ту кримську зиму: норд-ост, що здійсмає гіркий пил на ялтинській набережній, хвилю, що б'є через парапет на панель, розгублено-нахабних матросів, потім німців у залізних грибах шоломів, потім веселі триколірні нашивки, тривожний перепочинок, — худеньку, ластовиту повію зі стриженем волоссям і грецьким профілем, що гуляє по набережній, норд-ост, що розсипає ноти оркестру в міському саду, і — нарешті — похід, стоянки в татарських селах, де в крихітних циркульнях день-деньський, як ні в чому не бувало, блищить бритва, збухає милом щока, між тим, як на вулиці, в пилюці, хлопчаки хльоскають по своїм вовчкам, як тисячу років тому, — і дику нічну тривогу, коли не знаєш, звідки стрілянина, і хто біжить підстрибуванням через калюжі місяця, між косими чорними тінями будиночків.

Ганін вийняв з пачки перший лист — один щільний, подовжений листок з малюнком у лівому кутку: молодий чоловік у блакитному фракі, тримаючи за спиною букет блідих квітів, цілує руку дамі, такій же ніжній, як і він, із завитками вздовж щік, у рожевому, високо підперезана, сукня. Йому переслали цей перший лист із Петербурга до Ялти; воно написано було через два роки з лишком після тієї щасливої осені. «Ліво, ось я вже в Полтаві цілий тиждень, нудьга пекельна. Не знаю, чи я побачу вас ще колись, але мені

так хочеться, щоб ви все-таки не забували мене”. Почерк був дрібний, кругленький, ніби навшпиньки. Під “ш” і над “т” були відмінності рисочки; кінцева буква кидала праворуч стрімкий хвостик; тільки в букви “я” наприкінці слів зворушливо загинався хвостик вниз і вліво, ніби Машенька в останню мить брала слово назад; крапки були дуже великі, рішучі, зате ком було мало.

«Подумати тільки, що тиждень я дивлюся на сніг, білий, холодний сніг. Холодно, моторошно, тужливо. І раптом, як птах проріже розум думка, що десь там, далеко-далеко, люди живуть зовсім іншим, інакшим життям. Вони не живуть, як я в глушині маленького занедбаного хуторка...

Ні, це так вже дуже тужливо тут. Льова, напишіть мені щось. Хоча б найнезначніше».

Ганін згадав, як отримав цей лист, як пішов цього далекого січневого вечора крутою кам'янистою стежкою, повз татарські частоколи, вінчаних там і сям кінськими черепами, і як сидів над струмком, що тонкими струменями обмивав біле гладке каміння, і дивився крізь тончайші, чисельні, напрочуд виразні сучки голої яблуні на рожево-мліюче небо, де блищав, як прозорий обрізок нігтя, юний місяць, і поруч із ним, біля нижнього рога, тремтіла світла крапля — перша зірка.

Він написав їй тієї ж ночі, — про цю зірку, про кипариси в садах, про віслюка, що реве вранці за будинком, у татарському дворі. Він писав лагідно, мрійливо, пригадав мокрі сережки на слизькому містку альтанки, де вони зустрілися.

У ці роки листи йшли довго: лише у липні надійшла відповідь.

“Велике дякую за хорошого, милого, “південного” листа. Навіщо ви пишете, що все-таки пам'ятаєте мене? І не забудете? Ні? Як добре!

Зараз такий добрий, свіжий, післягрозвий день. Пам'ятаєте, як у Воскресенську? Хотілося б вам знову поблукати знайомими місцями? Мені жахливо. Як добре було блукати під дощем у осінньому парку. Чому тоді не було сумно в погану погоду?

Поки кину писати, піду пройдуся. Вчора так і не вдалося закінчити листа. Як недобре це з мого боку. Правда? Ну, вибачте, любий Льово, я справді більше не буду”.

Ганін опустил руку з листом, замислився, легко посміхаючись. Як він пам'ятав цей веселий утиск її, низький грудний смішок, коли вона просила пробачення... Цей перехід від похмурого зітхання до гарячої жвавості погляду.

“Довго мучила невідомість, де ви, і як ви, — писала вона у тому листі. — Тепер не треба переривати цю маленьку ниточку, що натяглася між нами. Я хочу написати, спитати дуже багато, і думки плутаються. Я багато горя бачила та пережила за цей час. Пишіть, пишіть, заради Бога, частіше і більше. А поки що всього, всього хорошого. Хотілося б попрощатися сердечніше, але, можливо, за цей час я розучилася. А може, й інше щось утримує?”

Цілі дні після отримання листа він був сповнений тремтячого щастя. Йому незрозуміло було, як він міг розлучитися з Машенькою. Він тільки пам'ятав їхню першу осінь, — все інше здавалося таким неважливим, блідим, — ці муки, сварки. Його обтяжувала томна темрява, умовний блиск нічного моря, оксамитова тиша вузьких кипарисових алей, блиск місяця на лопатях магнолій.

Борг утримував його в Ялті, — готувалася військова боротьба, — але хвилинами він вирішував все кинути, поїхати шукати Машеньку малоросійськими хутірцями.

І було щось зворушливо-чудесне, — як у капусниці, що летить через траншею, — у цій мандрівці листів через страшну Росію. Його відповідь на другий лист дуже запізнилася, і

Машенька ніяк не могла зрозуміти, що трапилося, так була вона впевнена, що для листів їх немає звичайних на той час перешкод.

“Вам, звичайно, дивно, що я пишу вам, незважаючи на ваше мовчання, але я не думаю, не хочу думати, що й тепер ви не відповісте мені. Ви не тому не відповіли, що не хотіли, а просто тому, що... ну не могли, чи не встигли... Скажіть, Льово, адже смішно вам тепер згадувати ваші слова, що любов до мене — ваше життя, і якщо не буде кохання, не буде й життя... Так... Як все минає, як змінюється. Чи хотіли б ви повернути все, що було? Мені сьогодні якимось надто сумно...”

*Но сегодня весна и сегодня мимозы
Предлагают на каждом шагу.
Я несущ тебе их, они хрупки, как грёзы...*

Гарненький вірш, але не пам'ятаю ні початку, ні кінця, і чий він теж не пам'ятаю. Тепер чекатиму вашого листа. Я не знаю, як попроситись з вами. Може, я поцілувала вас. Так, мабуть...”

І за два-три тижні надійшов четвертий лист: “Льово, я рада, що отримала. Воно таке миле, миле... Так, не можна забути про те, що ми любили одне одного, так багато і світло. Ви пишете, що за мить віддали б майбутнє життя, але краще зустрітись і перевірити себе. Льово, якщо все-таки приїдете, то зателефонуйте з вокзалу на земську телефонну станцію і попросіть номер 34. Можливо, що вам дадуть відповідь німецькою: це у нас стоїть німецький лазарет. Ви попросите мене покликати.

Вчора була в місті, трохи "кутила", багато музики, вогню та світла розвеселяло. Дуже смішний пан із жовтою борідкою до мене залицявся і називав “королевою балу”. Сьогодні ж так нудно-нудно. Прикро, що дні минають і так безцільно, безглуздо, — адже це найбільш гарні, найкращі роки. Я, здається, скоро перетворюся на “ханжу”. Ні, цього не має бути.

*Сброшу с себя я оковы любви
И постараюсь забыться,
Налейте полнее бокалы вина,
Дайте вином мне упиться.*

От як мило! Дайте мені відповідь, як отримаєте мого листа. Чи приїдете сюди побачитися зі мною? Не можна? Що ж робити... А може бути? Яку дурість я написала: приїхати тільки заради того, щоб побачити мене. Яка зарозумілість! чи не так?

Прочитала зараз у старому журналі гарненький вірш “ти моя маленька, бліда перлина” Краповицького. Мені дуже подобається. Напишіть мені все-все. Цілую вас. Ось ще прочитала, — Подтягіна:

*Над опушкою полная блещет луна,
Погляди, как речная сияет волна”.*

“Милий Подтягін, — усміхнувся Ганін. — От дивно... Господи, як це дивно... Якби мені сказали тоді, що я саме з ним зустрінусь...”

Усміхаючись і похитуючи головою, він розгорнув останній лист. Здобув він його напередодні від'їзду на фронт. Був холодний, січневий світанок, і на пароплаві його каламутило від ячмінної кави.

“Льово, любий, радість моя, як чекала, як хотіла я цього листа. Було боляче і прикро писати і водночас стримувати себе в листах. Невже я жила ці три роки без тебе, і було чим жити і навіщо жити? Я люблю тебе. Якщо ти вернешся, я замучу тебе поцілунками. Пам'ятаєш:

*Расскажите, что мальчика Леву
Я целую, как только могу,
Что австрийскую каску из Львова
Я в подарок ему берегу.
А отцу напишите отдельно...*

Боже мій, де воно, все це далеке, світле, миле... Я відчуваю так само, як і ти, що ми ще побачимось, але коли, коли?

Я люблю тебе. Приїжджай. Твій лист так обрадував мене, що я досі не можу прийти до тями від щастя...”

“Щастя, – повторив тихо Ганін, складаючи всі п'ять листів у рівну пачку. — Так, це щастя. Через дванадцять годин ми зустрінемося”.

Він завмер, зайнятий тихими та дивними думками. Він не сумнівався, що Машенька і тепер його любить. Її п'ять листів лежали на долоні. За вікном було зовсім темно. Блищали кнопки валіз. Стояв легкий пустельний запах пилу.

Він сидів все в тому ж положенні, коли за дверима пролунали голоси, і раптом, з розбігу, не постукавши, увірвався до кімнати Алфьоров.

— Ах, вибачте, — сказав він без особливого збентеження. — Я чомусь думав, що ви вже поїхали.

Ганін туманно дивився на його жовту борідку, бавлячись пальцями по складених листах. У дверях з'явилася господиня.

— Лідія Миколаївна, — вів далі Алфьоров, смикаючи шиєю і розв'язно переходячи через кімнату. — Ось цю музику треба відставити, щоб двері в мою кімнату відчинити.

Він спробував зрушити шафу, крехнув і безпорадно позадкував.

— Давайте, я це зроблю, — весело запропонував Ганін і, засунувши чорний гаманець у кишеню, підвівся, підійшов до шафи, плюнув собі в руки.

Розділ XIV

Гриміли чорні потяги, потрясаючи вікна будинку; хвилюючі гори диму, рухом примарних плечей, що скидають ношу, піднімалися з розмаху, приховуючи нічне засиніле небо; гладкою металевою пожежею горіли дахи під місяцем; і гулка чорна тінь прокидалася під залізним мостом, коли по ньому гримів чорний потяг, поздовжньо проковзуючи частоколом світла. Гучний гуркіт, широкий дим проходили, здавалося, наскрізь через будинок, що тремтів між безоднею, де поблискували, проведені місячним нігтем, рейки, і тією міською вулицею, яку низько переступав плоский міст, який знову чекав грім вагонів. Будинок був, як привид, крізь який можна просунути руку, поворухнути пальцями.

Стоячи біля вікна в камері танцюристів, Ганін подивився на вулицю: невиразно блищав асфальт, чорні люди, приплюснуті зверху, крокували туди й сюди, гублячись у тінях і знову мелькаючи в косому віддзеркаленні вітрин. У супротивному будинку, за одним незавішеним вікном, у світлому бурштиновому провалі виднілися скляні іскри, позолочені рами. Потім чорна ошатна тінь засмикнула штори.

Ганін обернувся. Колін простягав йому чарку, в якій тремтіла горілка.

У кімнаті було бліде, потойбічне світло, тому що вигадливі танцюристи обернули лампу в фіолетовий клаптик шовку. Посередині, на столі, фіолетовим блиском відливали пляшки, блищало масло у відкритих сардинних коробочках, був розкладений шоколад у срібних папірцях, мозаїка ковбасних часточок, гладкі пиріжки з м'ясом.

Біля столу сиділи: Подтягін, блідий і похмурий, з бісером поту на важкому чолі; Алфьоров, у новій переливчастій краватці; Клара, в незмінній своїй чорній сукні, важка, почервоніла від дешевого апельсинового лікеру.

Горноцетов без піджака, в нечистій шовковій сорочці з відкритим коміром, сидів на краю ліжка, налаштував гітару, бозна звідки добуту. Колін весь час рухався, розливав горілку, лікер, бліде рейнське вино, і товсті стегна його смішно виляли, тим часом як залишався майже нерухомим при ходьбі його худенький корпус, стягнутий синім піджачком.

— Що ж ви нічого не п'єте? — задав він, надувши губи, звичайне докірливе запитання і підняв на Ганіна свої ніжні очі.

— Ні, чому? — сказав Ганін, сідаючи на підвіконня і беручи з тремтячої руки танцюриста легку холодну чарку. Перекинувши її в рот, він обвів поглядом тих, хто сидів навколо столу. Усі мовчали. Навіть Алфьоров був надто схвильований тим, що ось, через вісім-дев'ять годин, приїде його дружина, — щоб базікати за своїм звичаєм.

— Гітара налаштована, — сказав Горноцетов, повернувши гвинтик грифа і вщипнувши струну. Він загравав, потім загасив долонею гугнявий дзвін.

— Що ж ви, панове, не співаєте? На честь Клари. Будь ласка. Як квітка запашна...

Він знову загравав, перекинувши ногу на ногу і опустивши боком темну голову.

Алфьоров, посміхаючись на Клару і з удаваною завзятістю піднявши чарку, відкинувся на своєму стільці, — причому мало не впав, так як це був табурет, що крутився, без спинки, — і заспівав було фальшивим, нарочитим тенорком, але ніхто не вторив йому.

Горноцетов пощипав струни і замовк. Усім стало ніяково. — Ех, піснярі... — похмуро крякнув Подтягін, спершись на стіл і похитуючи підпертою головою. Йому було недобре: думка про втрачений паспорт заважала почуттям важкої задухи в грудях. — Вина мені не можна пити, ось що, — додав він похмуро.

— Я казала вам, — тихо сказала Клара, — ви, Антоне Сергійовичу, як мале немовля.

— Що ж це ніхто не їсть і не п'є?.. — завиляв боками Колін, ходячі навколо столу. Він почав наливати порожні чарки. Усі мовчали. Вечірка, мабуть, не вдалася.

Ганін, який досі сидів на підвіконні, з легкою задумливою усмішкою в кутках темних губ, дивлячись на лілуватий блиск столу, на дивно освітлені обличчя, раптом зістрибнув на підлогу і ясно засміявся.

— Лийте, не шкодуйте, Колін, — сказав він, підходячи до столу. — Ось Алфьорову якомога повніше. Завтра життя змінюється. Завтра мене тут не буде. Ну-ко-ся, залпом. Не дивіться на мене, Кларо, як поранена лань. Плесніть їй лікеру. Антоне Сергійовичу, ви теж — веселіше; нічого паспорта поминати. Інший буде, ще кращий за старий. Скажіть нам вірші, чи що. Ах, до речі...

— Можна мені цю порожню пляшку? — раптом сказав Алфьоров, і хтивий вогник заграє у його радісних, схвильованих очах.

— До речі, — повторив Ганін, підійшовши ззаду до старого і опустивши руку на м'яке плече. — Я одні ваші вірші пам'ятаю, Антоне Сергійовичу. Узлісся... Місяць... Так, здається?.. — Подтягін обернув до нього обличчя, неквапливо посміхнувся.

— Із календаря вичитали? Мене дуже любили у календарях друкувати. На спіді, над черговим меню.

— Панове, панове, що він хоче робити? — закричав Колін, вказуючи на Алфьорова, який, відчинивши вікно, раптом підняв пляшку, мітячи в синю ніч.

— Нехай, — засміявся Ганін, — нехай шаленіє...

Алфьорівська борідка блищала, здувався кадик, рідке волосся на тімені ворушилось від нічного вітерця. Широко розмахнувшись, він завмер, потім урочисто поставив пляшку на підлогу.

Танцюристи залилися реготом.

Алфьоров сів поруч із Горноцветовим, відібрав у нього гітару, став пробувати грати. Він дуже швидко п'янів.

— Кларочка така серйозна, — насилу говорив Подтягін. — Мені ці панянки колись проникливі листи писали. А вона тепер на мене і дивитись не хоче.

— Ви не пийте більше. — сказала Клара і подумала, що ще ніколи в житті їй не було так сумно, як зараз.

Подтягін із зусиллям усміхнувся, поплескав Ганіна по рукаву:

— А ось майбутній рятівник Росії. Розкажіть що-небудь, Левко. Де вешталися, як воювали?

— Чи потрібно? — добродушно скривився Ганін.

— Ну, а все-таки. Мені щось, знаєте, тяжко. Коли ви із Росії виїхали?

— Коли? Гей, Колін. Ось цього липкого. Ні, не мені, — Алфьорову. Так. Змішайте.

Розділ XV

Лідія Миколаївна вже була у ліжку. Вона злякано відмовилася від запрошення танцюристів і тепер дрімала чуйним, стареньким сном, крізь який величезними шкапами, сповненими тремтячого посуду, проходив гуркіт поїздів. Зрідка сон її переривався, і тоді їй невиразно чути були голоси в номері шостому. Мельком їй наснився Ганін, і уві сні вона не могла зрозуміти, хто він, звідки. Його образ і наяву був оточений таємничістю. І не дивно: нікому не розповідав він про своє життя, про мандрівки і пригоди останніх років, — та й сам він згадував про втечу свою з Росії ніби крізь сон, — подібний до морського, трохи сяючого туману.

Мабуть, Машенька йому ще писала в ті дні, — на початку дев'ятнадцятого року, — коли він бився на півночі Криму, але цих листів він не отримав. Похитнувся і впав Перекоп. Ганін, контужений у голову, був привезений до Сімферополя, і через тиждень, хворий і байдужий, відрізаний від своєї частини, що відступила до Феодосії, потрапив мимоволі до божевільного та сонного потоку громадянської евакуації. У полях, на схилах інкерманських висот, де колись миготіли в диму іграшкових гармат червоні мундири солдатів королеви Вікторії, вже цвіла пустельно і чарівно кримська весна. Молочно-біле шосе йшло, плавно здіймаючись і опускаючись, відкинутий верх автомобіля тріщав, підстрибуючи на вибоїнах, — і почуття швидкості з почуттям весни, простору, блідо-

оливкових пагорбів раптом злилося в ніжну радість, при якій забувалось, що це легке шосе веде геть від Росії.

Він приїхав до Севастополя ще сповнений цієї радості і, залишивши валізу у білокам'яному готелі Кіста, де суєта була незвичайна, — спустився, п'яний від туманного сонця і каламутного болю в голові, повз бліді колони доричного портика, по широких гранітних пластах сходів, до Графської пристані і довго, без думки про вигнання, дивився на блакитний, мліючий блиск моря, а потім піднявся знову на площу, де стоїть сірий Нахімов у довгому морському сюртуку, з підзорною люлькою, і, добридши по курній, білій вулиці до самого Четвертого бастіону, оглядав сіро-блакитну панораму, де справжні старовинні гармати, мішки, навмисне розсипані уламки і справжній, як би цирковий, пісок за круговою балюстрадою переходили в м'яку, сизу, трохи задушливу картину, що оточувала майданчик для глядачів і дратуючу око своєю невловимою межею.

Так і залишився Севастополь у нього в пам'яті, — весняний, пильний, охоплений якоюсь неживою сонною тривоگوю.

Вночі, вже з палуби, він дивився, як по небу, над бухтою, надуваються і знову спадають порожні білі рукави прожекторів, і чорна вода гладко лисніла під місяцем, і подалі, в нічному тумані, стояв увесь у вогниках іноземний крейсер, спочиваючи на золотистих текучих стовпах свого ж віддзеркалення.

Судно, на яке він потрапив, було грецьке, брудне; на палубі спали покотом смагляві жебраки втікачі з Євпаторії, куди вранці заходив пароплав. Ганін влаштувався в кают-компанії, де важко хиталася лампа і стояли на довгому столі якісь пакунки, як гігантські бліді цибулини.

А потім пішли чудові, сумні морські дні; двома ковзними білими крилами піна, що скипала назустріч, все обіймала, обіймала ніс пароплава, що розрізав її, і на світлих хвилях морських хвиль м'яко миготіли зелені тіні людей, що обіперлися біля борту.

Скриготів іржавий рульовий ланцюг, дві чайки плавали навколо труби, і вологі дзьоби їх, потрапляючи в промінь, спалахували, мов алмазні.

Поруч заплакала товстоголова грецька дитина, і його мати стала в серцях плювати на неї, щоб якось її заспокоїти. І вилазив на палубу кочегар, весь чорний, з очима, підведеними вугільним пилом, із підробленим рубіном на вказівному пальці.

Ось такі дрібниці, — не тугу за залишеною батьківщиною, — запам'ятав Ганін, наче жили тільки його очі, а душа причаїлася.

На другий день, помаранчевим вечором, показався темний Стамбул і повільно зник у сутінках ночі, що випередила судно. На зорі Ганін піднявся на капітанський місток: матово-чорний берег Скутарі повільно синів. Відображення місяця звужувалося і блідніло. Лілова синява неба переходила на сході в червоне почервоніння, і, м'яко світлішаючи, Стамбул почав впливати із сутінків. Уздовж берега заблищала шовковиста смуга брижів; чорна шлюпка та чорна феска беззвучно пропливли повз. Тепер схід білів, і вітерець подув, солоним лоскотом пройшов по обличчю. На березі десь заграли зорю, промахнули над пароплавом дві чайки, чорні, як ворони, і з плеском легкого дощу, мережею миттєвих кілець стрибнула згряя риб. І потім причепився ялик; тінь під ним на воді випускала та втягувала щупальця. Але тільки-но Ганін вийшов на берег і побачив біля пристані синього турка, що спав на величезній купі апельсинів, — тільки тоді він відчув пронизливо і ясно, як далеко від нього тепла громада батьківщини і та Машенька, яку він покохав назавжди.

І все це тепер розгорнулося, переливчасто блиснуло в пам'яті і знову згорнулося в теплу грудку, коли Подтягін, розгублено, через силу, спитав:

— Чи давно ви покинули Росію?

— Шість років, — відповів він коротко, а потім, сидячи в кутку під томно-фіолетовим світлом, що обливав скатертину відсунутого столу і усміхнені обличчя Коліна та Горноцветова, які мовчки й швидко танцювали посеред кімнати, Ганін думав: «Яке щастя. Це буде завтра, ні, сьогодні, адже вже опівночі. Машенька не могла змінитися за ці роки, так само горять і посміюються татарські очі. Він відвезе її подалі, працюватиме невтомно для неї. Завтра приїжджає вся його молодість, його Росія”.

Колін, узявшись у боки і струшуючи відкинутою злегка головою, то ковзаючи, то притоптуючи підборами і змахуючи носовою хусткою, вився навколо Горноцветова, який, присівши, спритно і хвацько викидав ноги, все дужче, і, нарешті, закружляв на зігнутій нозі. Алфьоров, охмелілий до кінця, благодушно погойдувався. Клара тривожно вдивлялася в спітніле, сіре обличчя Пдтягіна, який сидів якимось боком на ліжку і час від часу судомно поводив головою.

— Вам недобре, Антоне Сергійовичу, — зашепотіла вона. — Вам треба лягти, вже друга година...

...О, як це буде просто: завтра, — ні, сьогодні, — він побачить її: тільки б зовсім надригався Алфьоров. Лише шість годин залишилося. Зараз вона спить у вагоні, проскакують у темряві телеграфні стовпи, сосни, скати, що збігають... Як стукають ці стрибаючі хлопці. Чи скоро вони закінчать танцювати?.. Так, напрочуд просто... У діях долі є іноді щось геніальне...

— Так, я, мабуть, піду, приляжу, — глухо сказав Подтягін і, зітхнувши, підвівся.

— Куди ж ви, ідеал чоловіка? Стійте... Побудьте ще момент, — радісно забурмотів Алфьоров.

— Пийте та мовчіть, — обернувся до нього Ганін і швидко підійшов до Подтягіна. — Обіпріться на мене, Антоне Сергійовичу.

Старий каламутно глянув на нього, зробив рух рукою, наче цілився на муху, і раптом з легким клекотом захитався, повалився вперед.

Ганін і Клара встигли підтримати його, танцюристи заметушилися навкруги. Алфьоров, ледве ворочаючи в'язким язиком, заблябав з п'яною байдужістю: "Дивіться, дивіться, це він помирає".

— Не крутіться даремно, Горноцветов, — спокійно говорив Ганін. — Тримайте його голову, Колін, — ось тут... підіпріть. Ні, це моя рука — вище. Та не дивіться на мене. Вище, кажу вам. Відчиніть двері, Клара.

Утрюх вони понесли старого до його кімнати. Алфьоров, хитаючись, вийшов був за ними, потім мляво махнув рукою і сів біля столу. Тремтячою рукою налив собі горілки, він витяг з жилетної кишені нікелевий годинник і поклав його перед собою на стіл.

— Три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, — повів він пальцем за римськими цифрами і завмер, боком повернувши голову, і одним оком стежачи за секундною стрілкою.

У коридорі тонко і схвильовано затявкала такса. Алфьоров скривився.

— Паршивий пес... Розчавити б його.

Почекавши трохи, він вийняв з іншої кишені хімічний олівець і намазав фіолетову рисочку по склу над цифрою вісім. — Їде, їде, їде... — думав він у такт цокання.

Він пошарив очима по столу, вибрав шоколадну цукерку і одразу ж виплюнув її. Коричнева грудка човпнула об стіну.

— Три, чотири, п'ять, сім, — знову зарахував Алфьоров і з блаженною каламутною усмішкою підморгнув циферблату.

Розділ XVI

За вікном ніч затихла. Широкою вулицею вже крокував, постукуючи палицею, згорблений старий в чорній пелерині і, крекчучи, нагинався, коли вістря палиці вибивало недопалок. Зрідка проносився автомобіль, і ще рідше, втомлено цокаючи підковами, протрушував нічний візник. П'яний пан у котелку чекав на розі трамвая, хоча трамвай ось уже дві години як не ходив. Кілька повій розгулювали туди-сюди, позіхаючи і бовтаючи з підозрілими панамі в піднятих комірах пальто. Одна з них гукнула Коліна і Горноцветова, які мало не бігом промчали повз, але відразу ж відвернулася, професійним поглядом окинувши їх бліді, жіночні обличчя.

Танцюристи взялися привести до Подтягіна знайомого російського лікаря і дійсно через півтори години з'явилися назад у супроводі заспаного пана з голеним, нерухомим обличчям. Він пробув півгодини і, кілька разів видавши смокчучий звук, ніби в нього була дірка в зубі, пішов.

Тепер у неосвітленій кімнаті було дуже тихо. Стояла та особлива, важка, глухувата тиша, яка буває, коли кілька людей мовчки сидять довкола хворого. Вже починало світати, повітря в кімнаті ніби повільно линяло, — і профіль Ганіна, що пильно дивився на ліжку, здавався висіченим з блідо-блакитного каменю; біля нігтя, в кріслі, що смутно посинів у хвилі світанку, сиділа Клара і дивилася туди ж, ні на мить не відводячи блискучих очей. Віддалік, на маленькому диванчику поряд сіли Горноцветов і Колін, — і обличчя їх були як дві бліді плями.

Лікар уже спускався сходами за чорною фігуркою пані Дорн, яка, тихо бренчачи зв'язкою ключів, просила пробачення за те, що ліфт зіпсований. Діставшись до низу, вона відчинила важкі двері, і лікар, на ходу піднявши капелюха, вийшов у синюватий туман світанку.

Бабця старанно замкнула двері і, кутаючись у чорну в'язану шаль, пішла нагору. Світло на сходах горіло жовтувато і холодно. Тихо побренькуючи ключами, вона дійшла до майданчика. Світло на сходах згасло.

У передпокої вона зустріла Ганіна, який, обережно прикриваючи двері, виходив із кімнати Подтягіна.

— Лікар обіцяв уранці повернутися, — прошепотіла бабця. — Як йому зараз, — легше?

Ганін знизав плечима:

— Не знаю. Здається, — ні. Його подих... звук такий... страшно слухати.

Лідія Миколаївна зітхнула і полохливо увійшла до кімнати. Клара і обидва танцюристи однаковим рухом звернули до неї блідо-блискучі очі і знову тихо втупилися в ліжку. Вітерець штовхнув раму відчиненого вікна.

А Ганін пройшов на шкарпетках коридором і повернувся в номер, де недавно була гулянка. Як він і припускав, Алфьоров усе ще сидів біля столу. Його обличчя набрякло і відливало сірим блиском від суміші світанку і театральної прибраної лампи; він клював носом, зрідка відригувався; на годинниковому скло перед ним блищала крапля горілки, і в ній розплився фіолетовий слід хімічного олівця. Залишалося близько чотирьох годин.

Ганін сів біля нього і довго дивився на його п'яну дрімоту, хмурячи густі брови і підпираючи кулаком скроню, через що злегка відтягувалася шкіра і око ставало розкосим. Алфьоров раптом смикнувся і повільно повернув до нього обличчя.

— Чи не пора вам лягати, дорогий Олексію Івановичу, — виразно сказав Ганін.

— Ні, — насилу вимовив Алфьоров і, подумавши, ніби вирішував важке завдання, повторив: — ні...

Ганін вимкнув непотрібне світло, вийняв портсигар, закурив. Від холоду блідої зорі, від тютюнового подиху Алфьоров ніби трохи протверезів.

Він пом'яв долонею лоба, озирнувся і досить твердою рукою потягся за пляшкою.

На півдорозі його рука зупинилася, він захитав головою, потім з млявою усмішкою звернувся до Ганіна:

— Не треба... цього. Машенька приїжджає. Згодом, він смикнув Ганіна за руку:

— Е... ви... як вас звати... Лебе Лебовичу... чуєте... Машенька.

Ганін випустив дим, пильно глянув Алфьорову в обличчя, — усе увібрав одразу: напіввідкритий, мокрий рот, борідку кольору гнояка, миготливі водянисті очі...

— Лебе Лебовичу, ви тільки послушайте, — хитнувся Алфьоров, хапаючи його за плече, — ось я зараз повністю, вщент, на положенні дров... Самі, чорти, напоїли... Ні, зовсім не те... Я вам про дівчинку розповідав...

— Вам треба виспатись, Олексію Івановичу.

— Дівчинка, говорю, була. Ні, я не про дружину... ви не думайте... Дружина моя чиста... А от я, скільки років без дружини... Так от, недавно, — ні, давно... не пам'ятаю коли... дівчинка мене повела до себе... На лисицю схожа... Гидота така, а все-таки солодко... А зараз Машенька приїде... Ви розумієте, що це означає, ви розумієте чи ні? Я ось — ущент, — не пам'ятаю, що таке перпе... перпед... перпендикуляр, — а зараз буде Машенька... Чому це так сталося? А? Я вас питаю? Гей, ти, більшовик... Поясни-но, можеш?

Ганін легко відштовхнув його руку. Алфьоров, похитуючи головою, нахилився над столом, лікоть його поповз, зморщуючи скатертину, перекидаючи чарки. Чарки, блюдце, годинник поповз на підлогу.

— Спати, — сказав Ганін і сильним ривком підняв його на ноги. Алфьоров не чинив опір, але так гойдало його, що Ганін насилу спрямовував його кроки.

Опинившись у своїй кімнаті, він широко і сонно посміхнувся, повільно повалився на ліжку. Але раптом жах пройшов у нього по обличчю.

— Будильник... — забурмотів він, підвівшись, — Леб, — там, на столі, будильник... На пів на восьму постав.

— Гаразд, — сказав Ганін і почав повертати стрілку. Поставив її на десяту годину, подумав і поставив на одинадцяті.

Коли він знову глянув на Алфьорова, той уже міцно спав, горілиць розкинувшись і дивно викинувши одну руку.

Так у російських селах сплять шатуни п'яні. Весь день сонно виблискувала спека, пропливали високі вози, обсипаючи путівець сухими травинками, — а бродяга буйствував, приставав до дачниць, що гуляли, бив у гулкі груди, називаючи себе синком генеральським, і нарешті, шльопнувши картузом об землю, лягав поперек дороги, та так і лежав, поки мужик не злізе з воза. Мужик відтягав його вбік і їхав далі; і шатун, відкинувши бліде обличчя, лежав, як мрець, на краю канави, — і зелені громади возів, колихаючись і пахнучи, пливли селом, крізь плямисті тіні лип, що мліли.

Ганін, беззвучно поставивши на стіл будильник, довго стояв і дивився на сплячого. Постоявши, побринькав монетами в кишені штанів, він повернувся і тихо вийшов.

У темній ванній кімнаті, поряд з кухнею, були складені в кутку під рогожою брикети. У вузькому віконці скло було розбите, на стінах виступали жовті підтікання, над чорною ванною, що облупилася, криво згинався металевий хлист душу. Ганін роздягнувся догола і протягом кількох хвилин розправляв руки і ноги — міцні, білі, у синіх жилках. М'язи хрумтіли і переливались. Груді дихали рівно і глибоко. Він відвернув кран душу і постояв під крижаним віяловим потоком, від якого солодко завмирало в животі.

Одягнувшись, весь подертий вогняним лоскотом, він, намагаючись не шуміти, витяг у передпокій свої валізи, подивився на годинник. Було за десять шість.

Він кинув пальто та капелюх на валізи і тихо увійшов у номер Подтягіна.

Танцюристи спали поряд, на дивані, притулившись один до одного. Клара та Лідія Миколаївна нагиналися над старим. Очі в нього були заплющені, обличчя, кольори висохлої глини, зрідка перекручувалося виразом муки. Було майже ясно. Потяги із заспанним гуркотом пробиралися крізь будинок.

Коли Ганін наблизився до узголів'я, Подтягін розплющив очі. На мить у безодні, куди він усе падав, його серце знайшло хитку опору. Йому захотілося сказати багато, що в Париж він уже не потрапить, що батьківщини він і поготів не побачить, що все життя його було безглуздом і безплідним і що він не знає, чому він жив, чому вмирає. Переваливши голову набік і окинувши Ганіна розгубленим поглядом, він пробурмотів: "ось... без паспорта", — і судомна усмішка пройшла його губами. Він знову заплющив очі, і знову безодня засмоктала його, біль клином вп'явся в серце, — і повітря здавалося невимовним, недосяжним блаженством.

Ганін, сильною білою рукою стиснувши грядку ліжка, дивився старому в обличчя, і знову йому згадалися ті тремтячі тіньові двійники російських випадкових статистів, тіні, продані за десять марок штука і що бозна-де біжать тепер у білому блиску екрану. Він подумав про те, що все-таки Подтягін дещо залишив, хоча б два блідих вірша, зацвілих для нього, Ганіна, теплим і безсмертним буттям: так стають безсмертними дешеві парфуми чи вівіски на милій нам вулиці. Життя на мить здалося йому у всій хвилюючій красі її відчаю та щастя, — і все стало великим і дуже таємничим, — минуле його, обличчя Подтягіна, облите блідим світлом, ніжне віддзеркалення віконної рами на синій стіні, — і ці дві жінки в темних сукнях, що нерухомо стоять поруч.

І Клара з подивом помітила, що Ганін усміхається, і його усмішку зрозуміти не могла.

Усміхаючись, він торкнувся руки Подтягіна, що ледве ворушилася на простирадлі, і, випроставшись, обернувся до пані Дорн і Клари.

— Я їду, — сказав він тихо. — Навряд чи ми знову зустрінемося. Передайте мій привіт танцюристам.

— Я проведу вас, — сказала Клара так само тихо і додала, — танцюристи сплять на дивані.

І Ганін вийшов із кімнати. У передпокої він узяв валізи, перекинув макінтош через плече, і Клара відчинила йому двері.

— Дякую, — сказав він, боком виходячи на майданчик. — Усього вам доброго.

На мить він зупинився. Ще напередодні він миттю подумав про те, що добре було б роз'яснити Кларі, що ніяких грошей він не збирався красти, а розглядав старі фотографії, але тепер він не міг згадати, про що хотів сказати. І, вклонившись, він почав не поспішаючи спускатися сходами. Клара, тримаючись за дужку дверей, дивилася йому

вслід. Він ніс валізи, як відра, і його міцні кроки будили в східцях відгомони, подібні до бою повільного серця. Коли він зник за поворотом поручнів, вона ще довго слухала цей рівний, віддалений стукіт. Нарешті вона зачинила двері, постояла в передпокої. Повторила вголос: "Танцюристи сплять на дивані", і раптом бурхливо і тихо розплакалася, вказівним пальцем водячи по стіні.

Розділ XVII

Важкі, товсті стрілки на величезному циферблаті, що білів навскіс від вивіски годинникаря, показували 36 хвилин сьомого. У легкій синяві неба, що ще не потепліла після ночі, рожевіла одна тонка хмарка, і було щось не по-земному витончене в його подовженому нарисі. Кроки нечастих перехожих особливо чисто звучали в безлюдному повітрі, і вдалині тілесний відлив тремтів на трамвайних рейках. Підвода, навантажена величезними зв'язками фіалок, прикрита наполовину смугастим грубим сукном, тихо котила вздовж панелі: торговець допомагав їй тягнути великому рудому псові, який, висунувши язик, весь піддавався вперед, напружував усі свої сухі, людині віддані, м'язи.

З чорних гілок трохи зеленілих дерев пурхали з повітряним шерехом горобці і сідали на вузький виступ високої цегляної стіни.

Лавки ще спали за ґратами, будинки освітлені були лише зверху, але не можна було уявити, що це захід сонця, а не ранній ранок. Через те, що тіні лягали в інший бік, створювалися дивні поєднання, несподівані для ока, що добре звик до вечірніх тіней, але рідко бачить світанки.

Все здавалося не так поставленим, німецьким, перевернутим, як у дзеркалі. І так само, як сонце поступово підіймалося вище, і тіні розходилися по своїх звичайних місцях, — так само, при цьому тверезому світлі, те життя спогадів, яким жив Ганін, ставало тим, чим воно справді було — далеким минулим.

Він озирнувся і в кінці вулиці побачив освітлений кут будинку, де він щойно жив минулим, і куди він не повернеться більше ніколи. І в цьому відході цілого будинку з його життя була чудова таємничість.

Сонце піднімалося все вище, рівномірно осявало місто, і вулиця оживала, втрачала свою дивну тіньову чарівність. Ганін ішов посеред бруківки, злегка розгойдуючи в руках щільні валізи, і думав про те, що давно не почував себе таким здоровим, сильним, готовим на будь-яку боротьбу. І те, що він все помічав з якимось свіжим коханням, — і візки, що котили на базар, і тонкі, ще зморщені листочки, і різнокольорові реклами, які людина у фартуху клеїла по окату будки, — це й було таємним поворотом, пробудженням його.

Він зупинився в маленькому сквері біля вокзалу і сів на ту саму лаву, де ще недавно згадував тиф, садибу, передчуття Машеньки. Через годину вона приїде, її чоловік спить мертвим сном, і він, Ганін, має намір її зустріти.

Чомусь він згадав раптом, як пішов попрощатися з Людмилою, як виходив із її кімнати.

А за садком будувався будинок. Він бачив жовту, дерев'яний перепліт, — скелет даху, — де-не-де вже заповнений черепицею.

Робота, незважаючи на ранню годину, вже йшла. На легкому перепляті в ранковому небі синіли постаті робітників. Один рухався по самому хребту, легко і вільно, ніби збирався відлетіти.

Золотом відливав на сонці дерев'яний перепліт, і на ньому двоє інших робітників передавали третьому скибці черепиці.

Вони лежали горілиць, на одній лінії, як на сходах, і нижній піднімав нагору через голову червоний шмат, схожий на велику книгу, і середній брав черепицю і тим же рухом, відхилившись зовсім назад і викинувши руки, передавав її верхньому робітникові. Ця лінива, рівна передача діяла заспокійливо, цей жовтий блиск свіжого дерева був живіший за саму живу мрію про минуле. Ганін дивився на легке небо, на наскрізний дах — і вже відчував з нещадною ясністю, що його роман з Машенькою скінчився назавжди. Він тривав лише чотири дні, — ці чотири дні були, можливо, найщасливішим часом його життя. Але тепер він до кінця вичерпав свій спогад, до кінця наситився ним, і образ Машеньки залишився разом із вмираючим старим поетом там, у будинку тіней, який сам уже став спогадом.

І крім цього образу, іншої Машеньки немає, і не може бути. Він дочекався тієї хвилини, коли по залізному мосту повільно прокотив експрес, що йшов з півночі. Прокотив, зник за фасадом вокзалу. Тоді він підняв свої валізи, крикнув таксомотор і наказав йому їхати на інший вокзал, наприкінці міста. Він вибрав поїзд, що йшов через півгодини на південний захід Німеччини, заплатив за квиток чверть свого статку і з приємним хвилюванням подумав про те, як без жодних віз пробереться через кордон, а там Франція, Прованс, а далі море.

І коли потяг рушив, він задрімав, увіткнувшись обличчям у складки макінтоша, що висів з гака над дерев'яною лавкою.

Берлін, 1926 р.

Переклад з російської: А.Невідомий, 2022 рік